

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Baudžiamosios justicijos katedra

Dominykos Burneikaitės,

V kurso, baudžiamosios justicijos

studijų šakos studentės

Magistro darbas

Išnaudojimas priverstiniam darbui kaip prekybos žmonėmis rūšis

**Exploitation for forced labour as a form of trafficking in human
beings**

Vadovas: prof. dr. Aurelijus Gutauskas

Recenzentas: lekt. Marius Aidukas

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Šiame darbe, remiantis aktualias teisės aktais, moksline doktrina ir teismų praktika analizuojami išnaudojimo priverstiniam darbui kaip prekybos žmonėmis nusikaltimo rūšies pagal BK 147 (1) str. teoriniai ir praktiniai ypatumai. Atkleidžiama išnaudojimo priverstiniam darbui kaip prekybos žmonėmis rūšies samprata, nagrinėjama šios nusikalstamos veikos teisinio reglamentavimo raida BK, atkleidžiama pagrindinė nusikaltimo sudėtis, jį kvalifikuojantys požymiai. Taip pat išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms atirbojamas nuo kitų panašių nusikalstamų veikų.

Pagrindiniai žodžiai: išnaudojimas priverstiniam darbui, prekybos žmonėmis rūšis, kvalifikavimas.

This paper analyses the theoretical and practical specificities of exploitation for forced labour as a type of trafficking in human beings offence under Article 147 (1) of the CC on the basis of the relevant legislation, scientific doctrine and case law. The concept of exploitation for forced labour as a type of trafficking in human beings is restored, the development of the legal regulation of this offence in the CC is examined, the basic constituent elements of the offence and its qualifying features are restored. It also distinguishes exploitation for forced labour or services from other similar offences.

Keywords: exploitation for forced labour, type of trafficking in human beings, qualification.

TURINYS

IŽANGA.....	3
1. IŠNAUDOJIMO PRIVERSTINIAM DARBUI KAIP PREKYBOS ŽMONĖMIS RŪŠIES SAMPRATA	6
2. IŠNAUDOJIMO PRIVERSTINIAM DARBUI TEISINIS REGLAMENTAVIMAS LIETUVOJE	17
2.1. Išnaudojimo priverstiniam darbui kaip prekybos žmonėms nusikaltimo rūšies teisinio reglamentavimo raida BK	17
2.2. Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms, kaip BK 147 (1) str. įtvirtinto nusikaltimo pagrindinės sudėties analizė	19
2.2.1. Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms, objektas ir objektyvioji pusė	21
2.2.2. Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms, subjektas ir subjektyvioji pusė	31
2.2.3. Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms kvalifikuojantys požymiai	33
3. IŠNAUDOJIMO PRIVERSTINIAM DARBUI AR PASLAUGOMS NUSIKALTIMO, KAIP PREKYBOS ŽMONĖMIS RŪŠIES ATRIBOJIMAS NUO KITŲ NUSIKALSTAMŲ VEIKŲ ...	37
3.1. Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms atirbojimas nuo prekybos žmonėms pagal BK 147 str.	37
3.2. Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms atirbojimas nuo naudojimosi asmens priverstiniu darbu ar paslaugomis pagal BK 147 (2) str.	40
IŠVADOS.....	43
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS.....	45
SANTRAUKA	58
SUMMARY	59

IŽANGA

Nagrinėjamos temos aktualumas. Vykstant globalizacijai: sparčiai technologinei, mokslo, socialinei pažangai, ekonominei raidai, pasaulyje keičiasi ir prekyba žmonėmis. Naujausiais Jungtinių Tautų narkotikų ir nusikaltimų biuro (angl. *United Nations Office on Drugs and Crime*) duomenimis, pastaruoju metu išnaudojimas priverstiniam darbui tapo viena iš vyraujančių prekybos žmonėmis nusikaltimo rūšių. Remiantis statistiniais duomenimis, 2019 - 2022 m. išnaudojimo priverstiniam darbui atvejų skaičius pasaulyje išaugo net 47 proc. Nurodoma, kad 2022 m. 42 proc. nukentėjo nuo išnaudojimo priverstiniam darbui. Tuo tarpu nuo žmonių prekybos seksualinio išnaudojimo tikslais nukentėjo 36 proc. nukentėjusiųjų (Global Report on Trafficking in Persons, 2024, p. 14). Taigi, išnaudojimas priverstiniam darbui aplenkė ilgus metus dominavusią prekybą žmonėmis seksualinio išnaudojimo tikslais, kurią mokslininkai (pavyzdžiui, Gutauskas, 2016, p. 193) vadino „populiariausia“ prekybos žmonėmis forma pasaulyje. Priverstinai dirbančių žmonių skaičiaus augimas lėmė ir neteisėto pelno augimą. Naujausiais, 2021 m. Tarptautinės darbo organizacijos (toliau – TDO) duomenimis, neteisėtas pelnas iš išnaudojimo priverstiniam darbui pasaulyje išaugo iki 236 mlrd. JAV dolerių per metus. Bendra neteisėto pelno iš priverstinio darbo suma nuo 2014 m. padidėjo net 64 mlrd. dolerių (Annual profits from forced labour, 2024). Didėjantis išnaudojimo priverstiniam darbui atvejų skaičius ir augantis neteisėtas pelnas rodo, kad nepaisant tarptautinės bendruomenės pastangų kovojant su šiuo išnaudojimu, priverstinio darbo problema tik aštrėja. Atsižvelgiant į šias neigiamas tendencijas, būtina išsamiai analizuoti išnaudojimą priverstiniam darbui kaip prekybos žmonėmis rūšį Lietuvos baudžiamosios teisės kontekste – nagrinėti esamą teisinį mechanizmą, atskleisti teorines ir praktines jo taikymo problemas bei ieškoti būdų kaip efektyviau kovoti su šiuo reiškiniu.

Darbo tikslas: išanalizuoti išnaudojimo priverstiniam darbui kaip prekybos žmonėmis nusikaltimo rūšies teorinius ir praktinius ypatumus.

Darbo uždaviniai:

1. Atskleisti išnaudojimo priverstiniam darbui kaip prekybos žmonėmis rūšies sampratą;
2. Išnagrinėti išnaudojimo priverstiniam darbui kaip prekybos žmonėmis nusikaltimo rūšies teisinio reglamentavimo raidą Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse (toliau – BK, 2000);
3. Atskleisti išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms, kaip BK 147 (1) str. įtvirtinto nusikaltimo pagrindinę sudėtį;
4. Išanalizuoti išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms, kaip BK 147 (1) str. įtvirtinto nusikaltimo kvalifikuojančius požymius;

5. Atriboti išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms nusikaltimą nuo kitų panašių nusikalstamų veikų.

Darbo objektas: išnaudojimas priverstiniam darbui kaip prekybos žmonėmis rūšis.

Darbo originalumas. Magistro baigiamasis darbas yra originalus dėl atliktos išsamios ir sisteminės išnaudojimo priverstiniam darbui kaip prekybos žmonėmis rūšies analizės Lietuvos baudžiamojoje teisėje. Darbe naudojami naujausi statistiniai duomenys, nagrinėjami naujausi, 2024 m. BK 147 (1) str. pakeitimai, remiamasi naujausia Lietuvos teismų praktika išnaudojimo priverstiniam darbui byloje.

Tyrimo metodai. Siekiant atskleisti magistro baigiamojo darbo temą remtasi įvairiais mokslinio tyrimo metodais. Istorinis metodas taikytas atskleidžiant išnaudojimo priverstiniam darbui sampratos (tarptautiniu lygmeniu) susiformavimą bei nagrinėjant išnaudojimo priverstiniam darbui kaip prekybos žmonėmis nusikaltimo rūšies teisinio reglamentavimo raidą BK. Pasitelkus lingvistinį tyrimo metodą atskleidžiamos visos darbe naudojamos sąvokos (pavyzdžiui, vergijos, prekybos žmonėmis, išnaudojimo priverstiniam darbui ir kt. sąvokos). Vadovaujantis sisteminiu tyrimo metodu, atrinkti aktualiausi nagrinėjamai temai šaltiniai – teisės aktai, teisės doktrina, teismų jurisprudencija, statistiniai duomenys. Naudojant dokumentų analizės metodą išanalizuota aktuali temai teisinė bazė, mokslinė literatūra, tarptautinių ir Lietuvos teismų praktika. Loginio – analitinio tyrimo metodo pagalba atskleisti nagrinėjamos temos ypatumai, suformuluoti pasiūlymai. Vadovaujantis lyginamuoju tyrimo metodu išnaudojimas priverstiniam darbui atribotas nuo kitų panašių nusikalstamų veikų: prekybos žmonėmis, naudojimosi asmens priverstiniu darbu ar paslaugoms bei vaiko išnaudojimo priverstiniam darbui. Apibendrinimo metodas pritaikytas formuluojant skyrių apibendrinimus ir atlikto tyrimo išvadas.

Svarbiausi šaltiniai. Rašant pasirinktą darbo temą, remtasi tarptautiniais ir Europos Sąjungos dokumentais, reglamentuojančiais prekybą žmonėmis ir vieną jos rūšių – išnaudojimą priverstiniam darbui (pavyzdžiui, Protokolu dėl prekybos žmonėmis, ypač moterimis ir vaikais, prevencijos, sustabdymo bei baudimo už vertimąsi ja, papildančiu Jungtinių Tautų Organizacijos Konvenciją prieš tarptautinę organizuotą nusikalstamumą (toliau – Palermo protokolas, 2000), Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 29 „Dėl priverstinio ar privalomojo darbo“ (toliau – TDO konvencija, 1995). Taip pat remtasi Lietuvos teisės aktais – BK, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2015 m. gruodžio 17 d. įsakymu Nr. I-327/IV-1015/A1-758 „Dėl Prekybos žmonėmis aukų nustatymo, ikiteisminio tyrimo ir tarpinstitucinio bendradarbiavimo rekomendacijų patvirtinimo“ (2015), BK įstatymo pakeitimo įstatymais, projektais ir kt. dokumentais. Atskleidžiant darbo temą remtasi ir gausia moksline literatūra. Analizuotos ne tik lietuvių (pavyzdžiui, Gutauskas 2015, 2016, 2020, Guobaitė - Kiršlienė, 2016, Karalienė, 2019, Perkumienė, 2023 ir kt.), tačiau ir

užsienio autorių (pavyzdžiui, Lireza, 2023, Gajdučenko, Slabodčikova, 2023, Rotaru, 2024, Roberts, 2024 ir kt.) nuomonės išnaudojimo priverstiniam darbui klausimais. Vadovautasi naujausia Lietuvos teismų praktika – ypač aktualia 2024 m. lapkričio 21 d. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos baudžiamosiose bylose dėl prekybos žmonėmis (BK 147 str.), išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms (BK 147 (1) str.), naudojimosi asmens priverstiniu darbu ar paslaugomis (BK 147 (2) str.) (BK XX skyrius) apžvalga. Taip pat remtasi išnaudojimo priverstiniam darbui nusikaltimo mastą atskleidžiančiais statistiniais duomenimis.

1. IŠNAUDOJIMO PRIVERSTINIAM DARBUI KAIP PREKYBOS ŽMONĖMIS RŪŠIES SAMPRATA

Žvelgiant istoriniu aspektu, žmonių išnaudojimas yra vienas seniausių socialinių reiškinių. Mokslininkų teigimu, prekyba žmonėmis (angl. *trafficking in human beings, human trafficking*) egzistuoja tiek, kiek egzistuoja žmonės (Giovagnoni and Van Schooneveld, 2022). Tačiau jos „samprata yra labai sudėtinga: ji turi nemažai sudedamųjų elementų ir gali būti paaiškinta tik atsižvelgus į jos istorinę raidą“ (Fedosiuk, 2007, p. 54). Todėl, siekiant atskleisti išnaudojimo priverstiniam darbui kaip prekybos žmonėmis rūšies sampratą, pirmiausia būtina apžvelgti prekybos žmonėmis reiškinių istorinę raidą.

Žinoma, kad prekybos žmonėmis ištakos ir apibrėžimas kilo iš vergijos (Usman, 2020, p. 6). Pagal Vergovės Konvencijos 1 str. 1 d. vergija – „padėtis ar būklė asmens, su kuriuo elgiamasi iš dalies arba visiškai taip, kaip su nuosavybe“ (1926). Pasak G. Shahinian, elgiantis su žmogumi kaip su nuosavybe jį arba jo vaikus šeimnininkas gali parduoti, išnuomoti, paskolinti, padovanoti (2008, p. 28). Trumpai tariant, vergija reiškia, kad žmogus laikomas objektu. Iš jo atimama prigimtinė teisė į laisvę.

Remiantis istoriniais šaltiniais, vergijos užuomazgos siekia gilią senovę – apie 6800 m. pr. Kr. kuomet Mesopotamijoje, vergais buvo verčiami karo belaisviai (Healey, 2012, p. 2). Tai liudija, kad vergovė iš pradžių buvo susijusi su karo ir užkariavimo praktika. Būtent Mesopotamijoje, Hamurabio teisyne aptinkamas ir pirmasis rašytinis liudijimas apie vergovę, kuriame buvo įtvirtinta, jog bausmė už vergų vagystę – mirtis (Slavery in history, 2018). Ilgainiui, M. Ruef teigimu, vergija tapo neatsiejama daugelio civilizacijų ekonominio vystymosi priemone (2024, p. 3).

Itin didelį mastą vergija įgavo XV a. Šiuo laikotarpiu „pasaulyje prasidėjo ilgus metus trukęs procesas, įtvirtinęs europietiškos (vadinamos vakarietiškos) civilizacijos dominavimą visame pasaulyje. Tai – kolonizacija“ (Europiečių kolonizacija – įdomiausi faktai, 2025). Portugalija, ieškodama naujų žemių ir prekybos rinkų, ėmė veržtis į Afriką, kurioje įkūrė daugybę fortų, prekybos punktų. Būtent ši šalis pirmoji ėmė prekiauti žmonėmis ir užsitikrino prekybos vergais monopolį Afrikoje (Caldeira, 2024). Mokslininkų teigimu, nuo XVI iki XIX a. pabaigos, vykdant transatlantinę prekybą vergais, į vergiją Europoje ar Amerikoje buvo parduoti milijonai afrikiečių (Usman, 2020, p. 3). Nors tiksliai suskaičiuoti sudėtinga, manoma, kad vien iš Afrikos į Ameriką buvo išvežta ir parduota nuo 12.5 mln. (Gates, 2025) iki 14 mln. afrikiečių (Tomkus, 2004). Vergai buvo išnaudojami kaip nemokama darbo jėga kuriant kolonijas ir Amerikos valstybę. Jie kirto miškus, statė tiltus, laivus, pastatus, dirbo fabrikuose, uostuose, plantacijose ir ūkiuose (Dehumanization – enslaved people, 2020, p. 2).

Pavergiami buvo ir europiečiai. J. C. Sharman ir A. Zarakol, mano, kad antras vergų šaltinis po Afrikos šalių buvo rytų Europa nuo Kaukazo iki Lenkijos – Lietuvos. Iki XIX a. į Juodosios jūros regioną, Viduržemio jūros pasaulį ir Osmanų imperiją buvo išgabenta apie 6 – 6,4 mln. vergų (2024, p. 804). Tai rodo, kad vergija neapsiribojo viena etnine ar rasine grupe – ji buvo globali ekonominė ir socialinė sistema, kurioje žmonės buvo preke ir darbo jėga, nepriklausomai nuo jų kilmės.

Pasaulyje vykstantys ekonominiai pokyčiai (industrializacija), moralinių (paremtų humanizmu ir religija) įsitikinimų prieš vergovę stiprėjimas ir abolicionizmo judėjimai (už vergų prekybos panaikinimą ir vergų išlaisvinimą) lėmė, kad pasaulio valstybės ėmė naikinti vergiją (Getz, 2024, p. 1 - 4). Teigiama, kad pirmoji prekybą vergais Afrikoje uždraudė Didžioji Britanija 1807 m. (Giovagnoni and Van Schooneveld, 2022). Iki XX a. pradžios vergiją panaikino ir dauguma pasaulio valstybių (Getz, 2024, p. 4).

Tačiau panaikinus vergiją, po masinės emigracijos į Naująjį pasaulį ir dėl augančio Europos moterų skurdo pasaulyje išplito vadinamoji „baltoji vergija“ (angl. *white slavery*) (Las, 2021), t. y. „baltaodės moters ar merginos įsigijimas prostitucijai prieš jos valią naudojant jėgą, apgaulę ar narkotikus“ (Pliley, 2015, p. 1). Kaip pastebi A. Smolak, „baltoji vergija“ nebuvo terminas nurodantis rasę, jis tiesiog reiškė organizuotą prievartą nenorinčių prostitucija užsiimti moterų atžvilgiu. Bet kurios rasės moteris galėjo būti „baltosios vergijos“ auka (2013, p. 497). Iš esmės, nors vergija ir buvo panaikinta, ji neišnyko, o įgijo kitokią formą.

1899 m. ir 1902 m. Paryžiuje buvo surengtos tarptautinės konferencijos nukreiptos prieš „baltąją vergiją“. Jų pasekoje 1904 m. pasirašytas tarptautinis susitarimas dėl baltųjų vergių prekybos mažinimo (angl. *Suppression of White Slave Traffic*), kuriuo siekta apsaugoti patiriančias apgaulę ir prievartą pilnametes moteris ir nepilnametes merginas (Bolzanus, Drakšienė, 2004, p. 40). Taip pat priimta 1910 m. Paryžiaus tarptautinė konvencija dėl kovos prieš baltųjų vergių prekybą. Numatyta, kad ši konvencija kovoja ne tik prieš prekybą moterimis ir mergaitėmis, tačiau ir prieš prekybą jaunais berniukais (Nikartas, 2009, p. 106). „Šiuose dokumentuose „baltoji vergija“ apibrėžta kaip amoraliais tikslais moterų išnaudojimas kitų asmenų aistrai tenkinti, tačiau pabrėžiama, jog suaugusių moterų išnaudojimas siejamas su prievarta, apgaule ir piktnaudžiavimu įgaliojimais jų atžvilgiu“ (Fedosiuk, 2005, 72). J. Allain nuomone, būtent šis apibrėžimas yra pirmasis, apibrėžęs prekybos žmonėmis sąvoką (2017, p. 9). Iš jo kildinama ir vėliau tarptautiniuose teisės aktuose pateikiama prekybos žmonėmis sąvoka (Allain, 2017, p. 31). Tai rodo, jog prekybos žmonėmis sąvoka imta formuotis dar XX a. pradžioje.

2000 m. lapkričio 15 d. priimtas Palermo protokolas. Šis dokumentas yra pats svarbiausias tarptautinis dokumentas, skirtas kovai su prekyba žmonėmis ir yra priimtas siekiant apibendrinti visus

prekybos žmonėmis aspektus. Kaip teigia, A. Drakšienė ir D. Bolzanas, minimas teisės aktas taip pat siekė suvienodinti valstybių požiūrį į šį socialinį reiškinių (2004, p. 40). Įgyvendinant šį siekį Palermo protokole suformuluota pirmoji tarptautiniu mastu valstybių išdiskutuota prekybos žmonėmis definicija (Bazylevas ir Pajaujis, 2015, p. 8).

Šio dokumento 3 str. nurodyta, kad „a) „prekyba žmonėmis“ – žmonių verbavimas, pervežimas, perdavimas, slėpimas ar jų priėmimas gąsdinant, panaudojant jėgą ar kitas prievartos, grobimo, apgaulės, sukčiavimo formas, piktnaudžiaujant padėtimi ar pažeidžiamumu arba mokant ar priimant pinigus ar kitą naudą tam, kad būtų gautas kito tą žmogų kontroliuojančio asmens sutikimas siekiant išnaudoti. Išnaudojimas apima kitų asmenų išnaudojimą prostitucijos forma ir kitas seksualinio išnaudojimo formas, priverstinį darbą ar paslaugas, vergiją ar veiklą, panašią į vergiją, tarnystę ar organų pašalinimą;

b) prekybos žmonėmis aukos sutikimas iš anksto apgalvotam išnaudojimui, nurodytam šio straipsnio a punkte, neturi reikšmės, jei buvo panaudota bet kuri iš a punkte nurodytų priemonių;

c) vaiko verbavimas, pervežimas, perdavimas, slėpimas ar priėmimas, siekiant jį išnaudoti, yra laikoma „prekyba žmonėmis“, net jei tai neapima nė vieno iš šio straipsnio a punkte nurodytų būdų;

d) „vaikas“ – kiekvienas asmuo iki aštuoniolikos metų“ (2003).

Analizuojant pateiktą prekybos žmonėmis sąvoką, galime sutikti su A. T. Gallagher nuomone, kad ši sąvoka sudaryta iš kelių požymių:

- alternatyvių nusikalstamų veiksmų (t. y. žmonių verbavimo, pervežimo, perdavimo, slėpimo, priėmimo) nusikaltimo;
- palenkiančio valią būdo (gąsdinant, panaudojant jėgą ar kitas prievartos, grobimo, apgaulės, sukčiavimo formas, piktnaudžiaujant padėtimi ar pažeidžiamumu arba mokant ar priimant pinigus ar kitą naudą);
- tikslo (išnaudoti kontroliuojant);
- išnaudojimo formų (prostitucija ir kitos seksualinio išnaudojimo formos, priverstinis darbas ar paslaugos, vergija ar veikla, panaši į vergiją, tarnystė ar organų pašalinimas) (2010, p. 29).

Kaip matome, prekybos žmonėmis esminis tikslas yra žmogaus išnaudojimas. Valinis prekybos žmonėmis aukos sutikimas nereikšmingas, jei jis buvo gautas gąsdinant, panaudojant jėgą ar kitas prievartos, grobimo, apgaulės, sukčiavimo formas. Be to, Palermo Protokole ypatingas dėmesys skiriamas vaikams, kaip itin pažeidžiamiems visuomenės nariams. Bet koks vaiko verbavimas ar pervežimas, perdavimas, slėpimas ar priėmimas siekiant išnaudoti yra laikomas prekyba žmonėmis, nepriklausomai nuo naudojamų metodų.

Atkreiptinas dėmesys, kad šią Palermo protokole suformuluotą išsamią ir nuoseklią prekybos žmonėmis sąvoką, su tam tikrais neesminiais pakeitimais / patikslinimais perėmė ir Europos Sąjunga perkeldama ją į Europos Sąjungos Tarybos Pamatinį sprendimą „Dėl kovos su prekyba žmonėmis“ (2002) ir Europos Tarybos Konvenciją dėl veiksmų prieš prekybą žmonėmis (2005). Šiais regioniniais dokumentais, kaip ir Palermo protokolu visuotinai vadovaujamasi ir šiandien. Taigi, pateikta prekybos žmonėmis sąvoka yra aktuali. Kadangi Lietuva laikosi tarptautinių įsipareigojimų, „vieningai sutariama, jog BK 147 str. įtvirtinta prekybos žmonėmis norma, nepaisant nedidelių skirtumų, iš esmės atitinka pamatiniame sprendime 2002/629/TVR įtvirtintą prekybos žmonėmis sampratą“ (Urbelionytė, 2012, p. 1151).

Mokslininkai prekybą žmonėmis vadina modernia arba šiuolaikine vergove (pavyzdžiui, Bales, 1999, p. 5, Lee, 2007, p. 3, Gutauskas, 2015, p. 51, Enrile, 2017, p. 26, Belaid et al., 2024 ir kt.), kuriai būdingas perėjimas nuo šeimininko ir vergo santykių (t. y. teisėtos nuosavybės) prie neteisėtos kontrolės ir priverstinio darbo (2017, p. 26). Darbo autorės pastebėjimu, tokios pozicijos suformulavimui įtakos turėjo ir Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) išaiškinimai vergijos kontekste (Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4 str. 1 d. įtvirtintas vergijos draudimas (1995)). Byloje *Rantsev prieš Kiprą ir Rusiją*, kurioje EŽTT priėmė pirmą sprendimą, susijusį su prekyba žmonėmis, EŽTT konstatavo, kad nors EŽTK 4 str. tekste *expressis verbis* ir nenumatyta prekyba žmonėmis, jis yra skirtas apsaugai ir nuo prekybos žmonėmis nusikaltimo. EŽTT pabrėžė, kad prekyba žmonėmis pagal savo pobūdį ir išnaudojimo siekį yra pagrįsta įgaliojimų, susijusių su nuosavybės teise, vykdymu. Vykstant prekybai žmonėmis su jais elgiamasi kaip su prekėmis – juos galima pirkti ir parduoti, jie priverčiami dirbti už mažą ar niekinį atlygį ir pan. Aukos gyvena ir dirba skurdžiomis sąlygomis, prieš jas naudojami grasinimai ir smurtas, jos atidžiai stebimos, judėjimas - ribojamas. Todėl, EŽTT teigimu, atsižvelgiant į šių dienų sąlygas, prekyba žmonėmis yra nesuderinama su EŽTT vertybėmis ir patenka į EŽTK 4 str. apimtį (European Court of Human Rights judgment 7 January 2010...). Kaip matome, EŽTT prekybą žmonėmis pripažino šiuolaikine vergijos forma.

Teisės doktrinoje taip pat akcentuojama, kad prekyba žmonėmis yra nusikalstama veika, nusikaltimas (Lee, 2007, p. 1, Bazylevas ir Pajaujis, 2015, p. 2, Perkumienė ir kt., 2023, p. 119, Gajdučenko, Slabodčikova, 2023, p. 75), kuris nukreiptas ne tik prieš žmogaus laisvę (Perkumienė ir kt., 2023, p. 119), orumą ir neliečiamybę (Gutauskas, 2020), tačiau ir prieš kitas, beveik visas, teisinėje valstybėje įtvirtintas žmogaus teises ir laisves (Bazylevas ir Pajaujis, 2015, p. 2).

Mokslininkai pateikia daug ir įvairių prekybos žmonėmis apibrėžimų. Prekyba žmonėmis suprantama siaurąja ir plačiąja prasmėmis.

Prekybą žmonėmis siaurąja prasme apibūdina, pavyzdžiui, O. Fedosiuk. Jo teigimu, „prekyba žmonėmis – tai sandoris, kurio objektas yra žmogus ir kuris sudarytas siekiant išnaudoti tą žmogų“ (Fedosiuk, 2005, p. 75). Šiame apibrėžime akcentuojami svarbūs šio instituto elementai – sandorio pobūdis, žmogaus kaip prekės vertinimas, išnaudojimo tikslas, tačiau neapibūdinami prekybos žmonėmis veiksmai, būdai, nukentėjusiojo sutikimo nereikšmingumas ir pan.

Darbo autorės manymu, siekiant prekybos žmonėmis apibrėžimo išsamumo, tikslumo, itin daug autorių (pavyzdžiui, Wolker and Hunt, 2009, p. 4, Salazar et al., 2012, p. 1015, Punam and Sharma, 2018, p. 2-3, Belaid et al., 2024 ir kt.) apibūdindami prekybą žmonėmis, plačiąja prasme, remiasi Palermo protokole suformuluotu apibrėžimu. Tai rodo, kad šiame tarptautiniame dokumente pateiktas apibrėžimas yra plačiai pripažintas mokslinėje bendruomenėje. Darbo autorė pritaria šiai mokslininkų pozicijai. Palermo protokole pateiktas prekybos žmonėmis apibrėžimas yra aiškus ir išsamus, apimantis esminius šio nusikaltimo požymius. Tokiu būdu vieningo prekybos žmonėmis apibrėžimo naudojimas leidžia užtikrinti nuoseklų šios nusikalstamos veikos traktavimą, kuris, savo esme, sudėtingas ir daugialypis reiškiny.

„Prekyba žmonėmis gali būti pačių įvairiausių formų“ (Bučiūnas, Velička, 2020, p. 17). Palermo protokolo 3 str. a punkte nurodytos kelios prekybos žmonėmis formos, arba rūšys. Tai – prostitucija, kitos seksualinio išnaudojimo formos, priverstinis darbas ar paslaugos, vergija ar veikla, panaši į vergiją, tarnystė ar organų pašalinimas. Nors, šis išnaudojimo rūšių sąrašas yra minimalus ir nebaigtinis, pavyzdžiui, LAT pastebėjimu, neapima išnaudojimo priverstinei santuokai (2024 m. lapkričio 21 d. LAT apžvalga...), be to atsiranda vis naujų rūšių (Prekyba žmonėmis ir jos prevencija, 2018, p. 2), Palermo protokolo minimaliame, pavyzdiniame išnaudojimo rūšių sąrašė yra minimas priverstinis darbas. Tai rodo, kad priverstinis darbas yra viena reikšmingiausių prekybos žmonėmis rūšių. Kadangi visų prekybos žmonėmis formų tikslas yra asmens išnaudojimas, priverstiniam darbui taip pat būdingas šis tikslas.

D. Janušauskienė pažymi, kad išnaudojimo priverstiniam darbui terminas buvo pradėtas vartoti daugiau negu prieš aštuonis dešimtmečius, 1930 metais TDO konvencijoje (angl. *Convention Concerning Forced or Compulsory Labour*) (2014, p. 18). Išnaudojimo priverstiniam darbui sąvoka įtvirtinta TDO konvencijos 2 str. 1 d. nurodant, kad priverstinis ar privalomasis darbas (angl. *forced or compulsory labour*) reiškia „bet kokią darbą ar tarnybą, kurią buvo išreikalauta prievarta, grasinant nuobauda ir kurią asmuo nesutiko atlikti sava valia“ (1996).

Atkreiptinas dėmesys, TDO konvencijoje pateikiant analizuojamą sąvoką naudojami du žodžiai – „priverstinis“ ir „privalomas“ darbas. O. Sulaymanov ir J. Rasu, manymu, priverstinis darbas vartojamas jėgos panaudojimo prieš valią, grasinant kokia nors bausme, atvejams apibūdinti, kai tai atlieka privatūs asmenys, o privalomasis darbas apima prievartos elementus reiškiančius valstybės

reikalaujamo darbo ar paslaugos atlikimą (2024, p. 1079). Tai reiškia, kad, iš esmės, išnaudojimas priverstiniam darbui yra kai asmuo verčiamas dirbti prieš savo valią, o išnaudojimas privalomam darbui yra kai asmuo turi dirbti darbą, nors nenori. Priverstinį darbą gali taikyti tiek privatūs asmenys, tiek valstybė. Visgi C. M. Roberts nuomone, šiuos du žodžius reikia suprasti kaip glaudžiai tarpusavyje susijusius elementus – kaip du skirtingus būdus suprasti priverstinio darbo pobūdį (2024, p. 136). Todėl tiek išnaudojimas priverstiniam, tiek išnaudojimas privalomam darbui, M. Rotaru teigimu, yra sinonimai (2004, p. 5). Tokios pozicijos bus laikomasi ir šiame magistro darbe.

Analizuojant TDO konvencijoje pateiktą išnaudojimo priverstiniam darbui sąvoką, matome, kad priverstinis darbas yra „bet koks fizinio ar juridinio asmens atliekamas darbas“. Akivaizdu, kad ši sąvoka apima labai platų veiklų spektrą. EŽTT byloje *Van der Musselle v. Belgium* išaiškino, kad priverstinis darbas yra tiek fizinis, tiek protinis, tiek profesionalus, tiek neprofesionalus darbas (1983). Mokslininkai nurodo, kad priverstiniu darbu taip pat gali būti nedraudžiamas arba draudžiamas darbas (Guobaitė - Kirslienė, 2016, p. 358), kurį gali būti verčiami atlikti tiek fiziniai, tiek juridiniai asmenys. Čia dera pastebėti, kad priverstiniu gali būti ne tik darbas, tačiau ir tarnyba, pavyzdžiui, valstybės tarnyba. Iš to seka, kad priverstinį darbą gali būti verčiami atlikti ir valstybės tarnyba, ir valstybės tarnautojas.

Priverstiniam darbui būdinga prievarta – asmuo yra verčiamas dirbti ne savo noru, pasitelkiant įvairias prievartos formas. Tai gali būti fizinė prievarta (smurtas, įkalinimas ar net mirtis), psichologinis spaudimas (pavyzdžiui, grasinimas pranešti apie nelegalų darbuotoją atitinkamoms valdžios institucijoms), ekonominė priklausomybė (skolos, atlygio nesumokėjimas) ar kitos priemonės, verčiančios žmogų paklusti. Grasinimas nuobauda gali apimti tiek grasinimą baudžiamąja sankcija arba teisių ir privilegijų atėmimu (Forced labour. Why it is..., 2010, p. 2).

Taip pat priverstiniam darbui būdingas asmens nesutikimas dirbti savo valia. „Jei asmuo dirba ar atlieka paslaugas be jo savanoriško sutikimo, grasinant jam bausme arba, jei asmens sutikimas buvo gautas aukščiau išvardintais būdais – kurie, iš esmės, yra priskirtini laisvę varžančiai kontrolei – tai tokia situacija yra kvalifikuotina kaip prekyba žmonėmis priverstiniam darbui ar paslaugoms“ (Karalienė, 2019, p. 48). Tai reiškia, kad darbas atliekamas prieš žmogaus valią, t. y. be jo laisvo ir informuoto sutikimo. Pažymima, kad darbas savo noru reiškia principą, kad visi darbo santykiai turėtų būti grindžiami abipusiu sutarties šalių sutikimu. Abi šalys gali bet kada nutraukti darbo santykius, apie tai įspėjusios per atitinkamą laikotarpį. Taigi, jei darbuotojui neleidžiama nutraukti anksčiau savanoriškai priimto darbo, jis gali būti laikomas priverstiniu darbu, pradedant nuo to momento, kai buvo atimta galimybė pasitraukti. Jei darbuotojas verčiamas dirbti tokiomis aplinkybėmis, kai sutikimas dirbti negalėjo būti duotas laisva valia, tai taip pat gali būti laikoma

priverstiniu darbu (Forced labour. Why it is..., 2010, p. 2). Kaip matome, savanoriškas sutikimas dirbti reiškia darbuotojo laisvę bet kada imtis darbo ir bet kada išeiti iš darbo.

Vadinasi, išnaudojimas priverstiniam darbui – tai bet koks fizinio ar juridinio asmens atliekamas darbas (fizinis, protinis, legalus, nelegalus ir pan.) arba valstybinės institucijos ar valstybės tarnautojo atliekama tarnyba, kurį (-ią) asmuo yra verčiamas (naudojant prievartą) daryti be jo sutikimo.

Apibūdindama išnaudojimą priverstiniam darbui TDO konvencija nurodo ir tam tikrus atvejus arba išimtis, kuomet darbas nelaikomas priverstiniu. Šie atvejai įtvirtinti 2 str. 2 d. a - e punktuose. Priverstiniu nelaikoma privaloma karinė tarnyba, darbas susijęs su pilietinių pareigų vykdymu, darbas įkalinimo įstaigose, darbas ypatingais atvejais, bendruomenės labui atliekamos nedidelės visuomeninės paslaugos. Kaip teisingai pastebi E. Dermine, šios numatytos išimtys taikomos tik valstybės nustatytiems darbams ar paslaugoms, o ne privačių darbdavių reikalavimams (2014, p. 756). Manytina, kad šios išimtys užtikrina, jog tam tikri būtini darbai, reikalingi valstybės funkcionavimui ar visuomenės gerovei, nebūtų traktuojami kaip priverstinis darbas. Šiomis išimtimis neleidžiama piktnaudžiauti, nes visų pirma, numatytų darbų sąrašas yra baigtinis, be to, kaip nurodo EŽTT, tokie darbai turi būti aiškiai reglamentuoti įstatymais. Išimtys gali būti taikomos, tik jei laikomasi tam tikrų sąlygų, kurios apibrėžia jų ribas (*Van der Musselle v. Belgium*, 1983).

Pastebėtina, kad mokslinėje doktrinoje, autoriai (pavyzdžiui, Bezemek, 2014, p. 267, Frey, Fletcher, 2015, p. 2, Sulaymanov ir Rasu, 2021, p. 1078, Lireza, 2023, p. 36 ir kt.) apibūdindami priverstinį darbą itin dažnai naudojami TDO konvencijoje suformuluota sąvoka. Taigi, TDO konvencijoje pateikiama išnaudojimo priverstiniam darbui sąvoka pripažįstama ir naudojama mokslinėje doktrinoje.

Taip pat dera pabrėžti, kad išnaudojimo priverstiniam darbui sąvoka, pateikiama Palermo protokole tapo tam tikru pamatu ir vėlesniems kovai su prekyba žmonėmis skirtiems dokumentams. Pavyzdžiui, 2011 m. balandžio 5 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva Nr. 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, pakeičianti Tarybos pamatinį sprendimą 2002/629/TVR (toliau – Direktyva dėl prekybos žmonėmis prevencijos) išnaudojimo priverstiniam darbui sąvokos tiesiogiai nepateikia, o nukreipia į TDO konvencijoje suformuluotą sąvoką.

Lietuvos teisėje išnaudojimo priverstiniam darbui sąvoka įtvirtinta BK 147 (1) str. 1 d. numatant, kad „tas, kas panaudodamas fizinį smurtą, grasinimus, apgaulę arba kitus šio kodekso 147 str. nurodytus būdus neteisėtai vertė žmogų dirbti tam tikrą darbą ar teikti tam tikras paslaugas, įskaitant elgetavimą“. Kiek platesnė sąvoka numatyta Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro, Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo

ministro įsakyme „Dėl Prekybos žmonėmis aukų nustatymo, ikiteisminio tyrimo ir tarpinstitucinio bendradarbiavimo rekomendacijų patvirtinimo“ (2015, toliau – Įsakymas dėl prekybos žmonėmis aukų). Pagal šio įsakymo 4.12. punktą, „priverstinis darbas – bet koks darbas, paslaugos, įskaitant priverstinį elgetavimą, kurį prekybos žmonėmis auka verčiama dirbti prieš jos valią, t. y. naudojant fizinį smurtą ar grasinamus (taip pat ir grasinant nuobauda) arba kitaip atimant galimybę priešintis, arba pasinaudojant nukentėjusio asmens priklausomumu ar pažeidžiamumu, arba panaudojant apgaulę, arba priimant ar sumokant pinigus, arba gaunant ar suteikiant kitokią naudą asmeniui, kuris faktiškai kontroliuoja nukentėjusį asmenį.“

Palyginus Lietuvos teisėje įtvirtintą priverstinio darbo sąvoką su TDO konvencijoje formuluojama sąvoka, matome, kad išnaudojimas priverstiniam darbui Lietuvoje suvokiamas ir kaip priverstinės paslaugos. Į pateikiamą apibrėžimą įtraukta ir viena priverstinio darbo forma – elgetavimas. Taip pat Lietuvoje numatyta tikslesnė ir platesnė prievartos priemonių apimtis. Čia jau konkrečiai nurodyta, kad prievarta gali būti fizinė, psichinė taip pat grasinimai, galimybės priešintis atėmimas, pasinaudojamas asmens priklausomumu ar pažeidžiamumu, apgaulės naudojimas. Taip pat įtrauktas aspektas, kad už nukentėjusį asmenį gali būti sumokama ar kitaip atsilyginama asmeniui, kuris faktiškai jį kontroliuoja. TDO konvencija daugiau akcentuoja asmens valios suvaržymą per prievartą ir grąsinimus. Lietuvos teisėje aiškiai nurodoma, kad išnaudojimas priverstiniam darbui gali būti vykdomas asmenį faktiškai kontroliuojant kitam asmeniui. Tai svarbus aspektas, nes prekybos žmonėmis atveju išnaudotojas nebūtinai pats naudoja smurtą ar grąsinimus – jis gali tiesiog kontroliuoti auką per įvairius priklausomybės mechanizmus. Taigi, į sąvoką įtraukiami šiuolaikiniai prekybos žmonėmis elementai. Akivaizdu, kad Lietuvos teisėje išnaudojimo priverstiniam darbui sąvoka yra platesnė nei TDO konvencijoje.

Pažymėtina, kad išnaudojimas priverstiniam darbui yra labai įvairus ir, TDO teigimu, pasireiškia 8 formomis. Tai:

1. vergija ir pagrobimas priverstiniam darbui (angl. *slavery and abduction*);
2. priverstinis dalyvavimas viešuosiuose darbuose (angl. *compulsory participation in public works*);
3. priverstinis darbas žemės ūkyje ir atokiuose rajonuose (angl. *forced labour in agriculture and remote rural areas*);
4. priverstinis namų darbininkų darbas (angl. *domestic workers in forced labour situations*);
5. pavergimas už skolas (angl. *bonded labour and its eradication*);
6. priverstinis darbas kariuomenėje (angl. *forced labour exacted by the military*);
7. priverstinis darbas susijęs su prekyba žmonėmis (angl. *forced labour related to trafficking in persons*);

8. priverstinis darbas kalėjimuose (angl. *prison-linked forced labour*). (Stopping forced labour: global report..., 2001, p. 16 - 59).

Pirmoji išnaudojimo priverstiniam darbo forma – vergija ir pagrobimas. Mokslininkų teigimu, nors oficialiai uždraudus vergiją šios tradicinės priverstinio darbo formos mastas sumažėjo, vergija ir pagrobimas vis dar praktikuojami kai kuriose Afrikos šalyse (Busse, Braun, 2003, p. 51). Darbo autorės manymu, tai – pati sunkiausia priverstinio darbo forma, kai asmenys netenka laisvės ir tampa visiškai kontroliuojami darbdavio.

Antroji išnaudojimo priverstiniam darbo forma – priverstinis dalyvavimas viešuosiuose darbuose. Šiuo atveju, valdžios institucijos reikalauja, kad piliečiai dirbtų viešuosius darbus, nesuteikiant jiems galimybės atsisakyti. Nors tam tikrais atvejais viešieji darbai gali būti teisėtai organizuojami, pagal TDO konvencijos 2 str. 2 d. numatytas išimtis, ši forma tampa priverstiniu darbu, jei asmenys į juos įtraukiami be aiškių įstatymuose numatytų garantijų. Mokslininkų teigimu, ši priverstinio darbo forma naudojama siekiant skatinti nacionalinę ar vietovių plėtrą. Yra žinoma, kad tokių priverstinio darbo formų pasitaikė Vietname ir Kambodžoje (Busse, Braun, 2003, p. 51).

Trečioji forma – priverstinis darbas žemės ūkyje ir atokiuose rajonuose. Kaip nurodo mokslininkai, skurdžiose ir atokiose vietovėse dirbantys darbuotojai neturi kito pasirinkimo, kaip tik dirbti žemės ūkyje, kad galėtų patenkinti savo pagrindinius poreikius. Jų pažeidžiamumą dar labiau didina tai, kad atokiose vietovėse yra silpna teisėsauga ir profesinės sąjungos. Tokia priverstinio darbo forma pasitaikė Benine, Dramblio Kaulo Krante, Toge, Lotynų Amerikoje (Busse, Braun, 2003, p. 51). Dirbti žemės ūkio, uogų rinkimo ūkiuose verčiami ir Baltijos jūros valstybių regione gyvenantys asmenys (Jokinen et al., 2015, p. 4).

Ketvirtoji forma – priverstinis namų darbininkų darbas. Dažniausiai šis priverstinis darbas pasitaiko tarp pažeidžiamų socialinių grupių, pavyzdžiui, migrantų ar moterų, dirbančių privačiuose namuose. Namų darbininkai atlieka įvairias užduotis, pavyzdžiui, gamina maistą, valo, skalbia, lygina, prižiūri vaikus ir senus žmones ir pan. Dažnai namų ūkio darbuotojai gyvena savo darbdavių namuose ir laikomi budinčiais, kad dirbtų savo darbdaviui 24 val. per parą. (What is domestic slavery?, 2025). Namų darbininkai gali būti parduodami ir (arba) jiems gali būti neleidžiama išeiti iš namų, kuriuose jie gyvena (Busse, Braun, 2003, p. 52). Tyrimai rodo, kad per Covid-19 pandemiją namų ūkio darbuotojai patyrė didesnę išnaudojimą (What is domestic slavery?, 2025). Priverstinis namų ūkio darbininkų darbas būdingas ir Baltijos jūros valstybių regione (Jokinen et al., 2015, p. 4).

Penktoji išnaudojimo priverstiniam darbo forma – „pavergimas už skolas – dažniausiai naudojamas žmonių pavergimo metodas. Žmogus pavergiamas teigiant, kad savo darbu privalo atidirbti kokią nors neapibrėžtą skolą, kurios sąlygos ir terminai nėra nustatyti“ (Mokymų medžiaga projekte „Improving victim..., 2015, p. 6). Dėl išpūstų palūkanų normų skolos gali būti paveldimos ir

net perduodamos iš kartos į kartą. Toks priverstinis darbas dažnai pasitaiko esant dideliui skurdui. Pavyzdžiui, Indijoje medvilnės sėklų gamybos sektoriuje neturtingoms šeimoms ne sezono metu siūloma paskola mainais į jų vaikų darbo paslaugas derliaus nuėmimo metu. Nors už skolą atidirbama, nefiksuojama nei kiek laiko, nei už kokią sumą. Toks priverčiamas darbas egzistuoja Bangladeše, Indijoje, Nepale ir Pakistane. Šiose šalyse tai praktikuojama plytų gamyboje, akmenų skaldyklose, taip pat žemės ūkyje (Lireza, 2023, p. 37 - 38). Akivaizdu, kad tokio priverstinio darbo atveju tampa neįmanoma išmokėti skolos. Darbdaviai manipuluodami skolos dydžiu ar sąlygomis įkalina darbuotojus nesibaigiančioje priklausomybėje.

Šeštoji išnaudojimo priverstiniam darbo forma – priverstinis darbas kariuomenėje. Mokslininkų teigimu, tai priverstinis darbas, kurį tenka dirbti civiliams gyventojams. Pavyzdžiui, Mianmare karinės pajėgos vertė civilius gyventojus dirbti jų vykdomų operacijų metu ir infrastruktūros projektuose (Busse, Braun, 2003, p. 52).

Septintoji forma – priverstinis darbas, susijęs su prekyba žmonėmis. Jo metu asmenys apgaulės būdu ar jėga įtraukiami į darbą, dažniausiai tarptautiniu mastu, pasinaudojant jų pažeidžiamumu. Tai gali apimti darbą viešnamiuose, darbą statybose ar kitas išnaudojimo formas. Dažnai tai darbas kitose šalyse, kur asmenys gali būti izoliuoti, taip pat jie negali susikalbėti vietine kalba (Busse, Braun, 2003, p. 52).

Aštuntoji išnaudojimo priverstiniam darbo forma – priverstinis darbas kalėjimuose. Kaip teigiama mokslinėje literatūroje, teisinės nuostatos riboja kalėjimo galimybes reikalauti, kad kaliniai dirbtų. Galimas tik savanoriškas darbas. Tačiau vis dar yra šalių, kuriose kalėjimai neprašo kalinių sutikimo – kaliniai dirba priverstinį darbą. Pavyzdžiui, Kinijoje priverstinis darbas naudojamas perauklėjimui ar pataisymui (Lireza, 2023, p. 38).

Kaip matome, aptartos išnaudojimo priverstiniam darbui formos atspindi skirtingą socialinį, ekonominį ir net politinį kontekstą, kurie lemia žmonių išnaudojimą. Egzistuojant skirtingoms priverstinio darbo formoms skiriasi prievartos laipsnis, taikomi kontrolės metodai.

Pastebėtina, kad mokslinėje doktrinoje yra išskiriama ir kitų, nei TDO pateiktų, išnaudojimo priverstinio darbui formų. Pavyzdžiui, L. Lireza kaip atskirą priverstinio darbo formą išskiria – vaikų priverstinį darbą. Vaikai laikomi neturintys teisinių ir psichinių gebėjimų duoti sutikimą darbui, todėl yra itin pažeidžiami (2023, p. 38). Darbo autorės manymu, priverstinis vaikų darbas nėra įtrauktas į TDO priverstinio darbo formų sąrašą, nes jis laikomas atskira problema, turinti specifinį teisinį reguliavimą ir apibrėžimą. TDO vaikų priverstiniam darbui skyrė atskirą konvenciją „Dėl nepriimtino vaikų darbo uždraudimo ir neatidėliotinų veiksmų tokiam darbui panaikinti“ (1999). Pagal šį dokumentą, vaikų darbas apima ir išnaudojimą, kuris gali būti teisėtas suaugusiems darbuotojams (pavyzdžiui, ilgos darbo valandos ar pavojingas darbas). Todėl priverstinis vaikų darbas laikytinas

savarankiška kategorija. Manytina, kad toks atskyrimas, atsižvelgiant į vaikų poreikius ir jų apsaugos svarbą, leidžia efektyviau spręsti vaikų priverstinio darbo problemą.

Taip pat dera atkreipti dėmesį, kad išskiriama ir kitų išnaudojimo formų. Viena jų – žmogaus išnaudojimas verčiant elgetauti. Kaip pastebi A. Urbelionytė, ši išnaudojimo forma nauja – neišskirta nei Palermo protokole, nei ES Tarybos pamatiniame sprendime dėl kovos su prekyba žmonėmis (2012, p. 1146). Tai reiškia, kad naujos priverstinio darbo ir žmogaus išnaudojimo formos gali atsirasti nuolat, atsižvelgiant į socialinius, ekonominius ir net technologinius pokyčius. Taigi, baigtinio sąrašo formų iš esmės, pateikti neįmanoma ir nėra tikslo.

Apibendrinant, prekybos žmonėmis institutas išsivystė iš vergijos – reiškinio, kuris pasaulyje egzistavo tūkstančius metų. Panaikinus vergiją ji neišnyko, o įgavo kitokią, modernią formą – tapo prekyba žmonėmis. Prekybai žmonėmis yra būdingas perėjimas nuo žmogaus kaip teisėtos nuosavybės prie neteisėtos žmogaus kontrolės ir išnaudojimo. Prekybos žmonėmis sąvoką plačiaja prasme, kurią pripažįsta ir mokslinė doktrina, atskleidžia Palermo protokolas. Pagal jį – prekyba žmonėmis yra keliomis alternatyviomis veikomis (verbavimu, pervežimu, perdavimu, slėpimu, priėmimu), žmogaus valią palenkiančiais būdais (gąsdinant, panaudojant jėgą ar kitas prievartos, grobimo, apgaulės, sukčiavimo formas ir kt.) padaromas nusikaltimas, kurio tikslas – įvairiomis formomis išnaudoti kontroliuojant žmogų. Prekyba žmonėmis pasireiškia įvairiomis išnaudojimo rūšimis, iš kurių viena pagrindinių – priverstinis darbas. Išnaudojimo priverstiniam darbui sąvoka, kuria remiasi ir mokslinė doktrina, ir vėlesni kovai su prekyba žmonėmis skirti dokumentai, suformuluota TDO konvencijoje. Išnaudojimas priverstiniam darbui – tai bet koks fizinio ar juridinio asmens atliekamas darbas (fizinis, protinis, legalus, nelegalus ir pan.) arba valstybinės institucijos ar valstybės tarnautojo atliekama tarnyba, kurį (-ią) asmuo yra verčiamas (naudojant prievartą) daryti be jo sutikimo. Išnaudojimas priverstiniam darbui gali pasireikšti įvairiomis formomis. TDO nurodo 8 pagrindines priverstinio darbo formas, kurios atspindi skirtingą socialinį, ekonominį, politinį kontekstą, kuris nulemia žmonių išnaudojimą. Tačiau šis sąrašas nėra baigtinis, atsižvelgiant į socialinius, ekonominius, technologinius ir kt. pokyčius atsiranda vis naujų išnaudojimo formų.

2. IŠNAUDOJIMO PRIVERSTINIAM DARBUI TEISINIS REGLAMENTAVIMAS LIETUVOJE

2.1. Išnaudojimo priverstiniam darbui kaip prekybos žmonėmis nusikaltimo rūšies teisinio reglamentavimo raida BK

„BK prekybos žmonėmis norma atspindi tarptautinės teisės aktų reikalavimus kriminalizuoti¹ šį reiškinį“ (Fedosiuk, 2003, p. 95). Pirmoji prekybos žmonėmis norma buvo įtvirtinta dar sovietiniame, 1998 m. liepos 2 d., redakcijos, Lietuvos tarybų socialistinės Respublikos BK 133 (3) str. (1961), tačiau išnaudojimas priverstiniam darbui, A. Gutausko teigimu, BK atsirado tik 2005 m. (2015, p. 54). Taigi, nors išnaudojimas priverstiniam darbui yra viena iš prekybos žmonėmis rūšių, jis, kaip savarankiška nusikalstama veika, BK 147 (1) str. buvo kriminalizuotas gerokai vėliau nei prekyba žmonėmis. Kaip teigė įstatymų leidėjas, „atsižvelgiant į tarptautinių bei Europos Sąjungos teisės aktų nuostatas, ginančias asmenis nuo vergovės, prekybos žmonėmis, kitokio ekonominio išnaudojimo, baudžiamajame įstatyme siūloma įtvirtinti naują išnaudojimo priverstiniam darbui nusikaltimo sudėtį“ (Baudžiamojo kodekso 48, 60, 145..., 2005). Akivaizdu, kad šios normos priėmimą Lietuvoje paskatino tarptautinių įsipareigojimų vykdymas (pavyzdžiui, ES Tarybos pamatinis sprendimas dėl kovos su prekyba žmonėmis, 2002).

2005 m. redakcijos BK 147 (1) str., kurį sudarė 2 dalys, buvo pavadintas „Išnaudojimu priverstiniam darbui.“ Pirmą dalis numatė baudžiamąją atsakomybę už neteisėtą vertimą dirbti, jei buvo naudojamas: fizinis smurtas ar grasinimai, kitoks būdas atimant galimybę priešintis, pasinaudojimas žmogaus priklausomumu. Už šią veiką buvo numatyta bausmė, laisvės apribojimas, areštas arba laisvės atėmimas iki trejų metų. Antroje dalyje kriminalizuotas priverstinis darbas vergovės ar nežmoniškais sąlygomis, kuris baudžiamas areštu arba laisvės atėmimu iki aštuonerių metų. Taigi, ši dalis įtvirtino kvalifikuotą išnaudojimą priverstiniam darbui, pabrėžė sunkesnes priverstinio darbo formas, atitinkamai numatė griežtesnę baudžiamąją atsakomybę.

Nors daugelis BK 147 (1) str. nurodytų požymių sutapo su bendrąja prekybos žmonėmis norma, ši speciali norma buvo skirta konkrečiai tiems atvejams, kai asmuo buvo neteisėtai verčiamas dirbti tam tikrą darbą. Todėl galima sutikti su pozicija, kad BK 147 (1) str. nekonkuruoja su prekybos žmonėmis norma. Prekybos žmonėmis nuostatos draudžia sandorius, kuriais sudaromos prielaidos tolimesniam žmogaus ekonominiam ar seksualiniam išnaudojimui. Tuo tarpu BK 147 (1) str. skirtas kriminalizuoti būtent neteisėtą asmens darbo išnaudojimą – veiksmus, kurie tiesiogiai atneša pelną

¹ Aut. past. Pažymėtina, kad ne visos šalys kriminalizuoja priverstinį darbą, pavyzdžiui, šis nusikaltimas nelegalizuotas Ispanijoje (Benito - Sánchez, 2021 p. 149).

nusikalstamoms struktūroms ir kuriems žmonės gali būti įgyjami prekybos žmonėmis ar kitais būdais. Prekyba žmonėmis laikoma baigta, kai asmuo įgyjamas išnaudojimo tikslu. Tuo tarpu BK 147 (1) str. kriminalizuoja paskesnius veiksmus – tolimesnį asmens ekonominį išnaudojimą. Be to, priverstinis darbas gali atsirasti ne tik dėl prekybos žmonėmis, bet ir kitomis aplinkybėmis, pavyzdžiui, kai pažeidžiama esminė darbo teisės nuostata – darbuotojo laisvė pasirinkti darbą (LR Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto..., 2005). Pagal BK 147 (1) str. 3 d. už šiame straipsnyje numatytas veikas atsako ne tik fiziniai, tačiau ir juridiniai asmenys.

Išnaudojimas priverstiniam darbui keistas 2012 m. Kadangi, vadovaujantis ES ir tarptautinės teisės aktų nuostatomis, prekybos žmonėmis kriminalinis reiškiny, susijęs su žmonių išnaudojimu susijęs ne tik su priverstiniu darbu, bet ir su išnaudojimu priverstinėms paslaugoms, remiantis tuo, BK 147 (1) str. papildytas kriminalizuojant išnaudojimą priverstinėms paslaugoms. Atitinkamai papildytas ir analizuojamo str. pavadinimas.

Siekiant įgyvendinti 2011 m. balandžio 5 d. Direktyvą dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kurioje, kaip teigia A. Urbelionytė, be jau žinomų iš žmogaus išnaudojimo formų, papildomai išskiriamas žmogaus išnaudojimas verčiant elgetauti (2012, p. 1145), BK 147 (1) str. normos dispozicija papildyta elgetavimu. Priverstinio elgetavimo sąvokos BK nepaaiškina. Ji, remiantis Direktyva dėl prekybos žmonėmis prevencijos, pateikiama įsakymo dėl prekybos žmonėmis aukų 4.13. p., kur nurodoma, jog „priverstinis elgetavimas – priverstinio darbo arba paslaugų forma, kai prekybos žmonėmis auka prieš jos valią verčiama prašyti išmaldos, o jos gautos lėšos (arba kitokia nauda) ar jų dalis pasisavinama išnaudotojo, taip pat bet koks vaiko panaudojimas prašyti išmaldos, pasisavinant jo gautas lėšas (arba kitokią naudą) ar jų dalį.“ Įdomu pastebėti, kad išnaudojimas priverstiniam elgetavimui BK 147 (1) str. išskirtas atskirai, neatsitiktinai. Įstatymų leidėjas aiškina, kad tokia pozicija pasirinkta dėl to, nes Direktyvoje dėl prekybos žmonėmis prevencijos pagal pobūdį priverstinis elgetavimas prilygintas priverstiniam darbui ir paslaugoms, nors pats savaime nėra nei darbas, nei paslauga (BK 147, 147 (1), 157 ir 303 str. pakeitimo..., 2011).

Siekiant tinkamai įgyvendinti TDO konvencijos protokolo (2014) 4 str. 2 d. reikalavimus, o taip pat užtikrinant nukentėjusių nuo išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms asmenų apsaugą ir efektyvias teisių gynimo priemones (Aiškinamasis raštas dėl BK 60..., 2020), 2020 papildytos BK 147 (1) str. nuostatos numatant, kad nukentėjęs nuo priverstinio darbo asmuo gali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės už nusikalstamą veiką, kurią jis buvo priverstas tiesiogiai padaryti dėl jam padarytos šiame straipsnyje numatytos veikos (BK 60, 147 - 1, 151 - 1, 189, 214, 218, 224 - 1 str. ..., 2020). Akivaizdu, kad šiomis nuostatomis prisidedama prie efektyvesnės nukentėjusiųjų apsaugos ir teisių gynimo priemonių įgyvendinimo.

Naujausi analizuojamo str. pakeitimai buvo padaryti 2024 m. lapkričio 7 d. (BK 3, 60, 99, 100, 100 (1)..., 2024). Šie pakeitimai parengti sistemiškai peržiūrint ir subalansuojant esamą BK sankcijų sistemą, užtikrinant bausmių tarpusavio suderinamumą ir proporcingumą bei išplečiant galimybes nusikaltimams taikyti daugiau alternatyvių bausmių, sudarant efektyvesnes galimybes teismams individualizuoti skirtiną bausmę (Aiškinamasis raštas dėl BK 3..., 2024). Tokiu būdu peržiūrėtos ir išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms sankcijos. Atitinkamai 147 (1) str. 1 d. sankcijoje be buvusių alternatyvių sankcijų, t. y. baudos, laisvės apribojimo, arešto, laisvės atėmimo iki trejų metų numatyti ir viešieji darbai. 147 (1) str. 2 d. sankcijoje nebeliko arešto bausmės – liko tik laisvės atėmimo bausmė. Anksčiau ji buvo numatyta iki aštuonerių metų, dabar – nuo dviejų iki aštuonerių metų. Matome, kad šiais pakeitimais išplėstos paprastosios sudėties nusikaltimo sankcijos įtraukiant viešuosius darbus. Tačiau už kvalifikuotos sudėties išnaudojimą priverstiniam darbui baudžiamoji atsakomybė sugriežtinta, nes nebegalima taikyti arešto, be to mažiausiai laisvės atėmimo bausmė galės būti tik ne mažiau kaip dveji metai.

Apibendrinant, išnaudojimas priverstiniam darbui ir paslaugoms Lietuvos baudžiamojoje teisėje yra gana nauja sritis. Išnaudojimo priverstiniam darbui, kaip prekybos žmonėmis rūšies įtvirtinimas 2005 m. BK ir jo raida yra glaudžiai susijusi su tarptautinių įsipareigojimų vykdymu ir poreikiu veiksmingiau kovoti su šiuo reiškiniu. Nors išnaudojimas priverstiniam darbui yra viena iš prekybos žmonėmis rūšių, jis, BK 147 (1) str. buvo kriminalizuotas gerokai vėliau nei prekyba žmonėmis (po 7 m.) ir įtvirtintas kaip savarankiška nusikalstama veika. Išnaudojimo prekybai žmonėmis normos, nuo jos įtvirtinimo buvo keistos tik tris kartus. Pakeitimai susiję su priverstinių paslaugų ir elgetavimo įtvirtinimu, atspindi valstybės siekį pritaikyti baudžiamąją teisę prie įvairių besikeičiančių išnaudojimo formų. Pakeitimai, numatantys atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės nukentėjusiems nuo priverstinio darbo, prisideda prie efektyvesnės jų apsaugos ir teisių gynimo priemonių įgyvendinimo. Naujausi pakeitimai, įtraukę viešuosius darbus kaip alternatyvią sankciją pagrindinei nusikaltimo sudėčiai ir sugriežtinę kvalifikuotos sudėties nusikaltimo sankciją, numatant tik laisvės atėmimo bausmę ne mažesnę nei dveji metai (iki aštuonerių metų), rodo įstatymų leidėjo siekį taikyti proporcingą bausmių sistemą, siekiant šiai dienai efektyviau kovoti su šiuo nusikaltimu.

2.2. Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms, kaip BK 147 (1) str. įtvirtinto nusikaltimo pagrindinės sudėties analizė

Analizuojant išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms nusikaltimo sudėtį, bus remiamasi 2017 – 2024 m. aktualia teismų praktika. Čia dera pastebėti, kad išnaudojimo priverstiniam darbui ir

paslaugoms nusikaltimas Lietuvoje nėra dažnas. Remiantis Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos pateikiamais statistiniais duomenimis, 2017 m. užregistruoti 2 išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms nusikaltimai, 2018 – 2021 m. užregistruota po 1 nusikaltimą kasmet, 2022 – 2023 m. užregistruota po 4 nusikaltimus. Kaip rodo statistika, 2024 m. užregistruota daugiausia šios rūšies prekybos žmonėmis nusikaltimų, – 9 (2017 - 2024 m. duomenys apie nusikalstamas veikas...). Taigi, iš viso, per 8 metus (2017 - 2024 m.) Lietuvoje buvo užregistruoti 23 išnaudojimo priverstiniam darbui atvejai. Tačiau čia reikia žinoti, kad išnaudojimas priverstiniam darbui ir paslaugoms, kaip prekybos žmonėmis rūšis pasižymi dideliu latentiskumu (Bazylevas, Pajaujis, 2016, p. 31). Taigi, tikrasis analizuojamos nusikalstamos veikos mastas žymiai didesnis nei atspindi oficialioje statistikoje. Tuo tarpu baudžiamųjų bylų pagal BK 147 (1) str. yra ženkliai daugiau, nei užregistruotų nusikalstamų veikų. Remiantis „Liteko“ duomenimis, 2017 – 2024 m. išnagrinėtos 54 baudžiamosios bylos, dėl išnaudojimo priverstiniam darbui ir paslaugoms (2017 - 2024 m. baudžiamosios bylos pagal kategoriją išnaudojimas...). Akivaizdu, kad per nagrinėjamą laikotarpį užregistruota išnaudojimo priverstiniam darbui ir paslaugomis nusikaltimų yra mažiau, nei išnagrinėta baudžiamųjų bylų dėl šio nusikaltimo. Tokia situacija susiklosto pavyzdžiui, dėl skirtingo nusikalstamos veikos užregistravimo ir jos nagrinėjimo² laikotarpio, bylų perkvalifikavimo, keleto nusikalstamų veikų ir kelių kaltinamųjų vienoje byloje, tos pačios bylos nagrinėjimo kelių instancijų teismuose. Taip pat analizuojant BK 147 (1) str. įtvirtinto nusikaltimo sudėtį bus remiamasi naujausia LAT apžvalga šios kategorijos bylose (2024 m. lapkričio 21 d. LAT apžvalga...).

BK 2 str. 4 d. nurodyta, kad „pagal baudžiamąjį įstatymą atsako tik tas asmuo, kurio padaryta veika atitinka baudžiamojo įstatymo numatytą nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo sudėtį“. Iš to seka, kad baudžiamoji atsakomybė už išnaudojimą priverstiniam darbui ar paslaugoms galima tik tuomet, kai nustatoma jos sudėtis. Nusikalstamos veikos sudėtis teisės doktrinoje suvokiama kaip „susisteminta požymių visuma, reikšminga tam tikrai veikai kvalifikuoti“ (Veršekys, 2012, p. 108). Šių požymių visuma pasireiškia objektyviais ir subjektyviais požymiais. Pasak V. Piesliako, išorinė, matoma asmens elgesio pusė nustatoma vadovaujantis objektyviaisiais požymiais, o nematoma, arba vidinė nusikalstamos veikos pusė nustatoma remiantis subjektyviaisiais požymiais (Piesliakas, 2009, p. 180 - 182). Taigi, šiame poskyryje bus analizuojami BK 147 (1) str. įtvirtinto nusikaltimo objektyvioji ir subjektyvioji pusė, taip pat bus aptariamas nusikaltimo objektas, nukentėjusysis ir subjektas.

² Pavyzdžiui, 2023 m. Lietuvos pirmosios instancijos teismuose buvo išnagrinėtos 5 baudžiamosios bylos dėl prekybos žmonėmis ir vaiko pirkimo arba pardavimo pagal BK 147 ir 157 straipsnius. Šios baudžiamosios bylos buvo nagrinėjamos nuo 439 iki 1 472 dienų (2023 metų kovos su prekyba žmonėmis situacijos..., 2024, p. 13).

2.2.1. Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms, objektas ir objektyvioji pusė

Kadangi, kiekvieno nusikaltimo objektas – tam tikras baudžiamosios teisės saugomas teisinis gėris, į kurį kėsiamasi nusikalstama veika (Švedas. et al., 2019, p. 188), išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms objektas taip pat yra tam tikras teisės saugomas gėris, į kurį kėsiamasi darant šį nusikaltimą.

Išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms įtvirtintas BK specialiosios dalies XX skyriuje „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai žmogaus laisvei“, kuris nusako visuose šio skyriaus straipsniuose numatytų nusikalstamų veikų rūšinį objektą, vadinasi, analizuojamo nusikaltimo rūšinis objektas – žmogaus laisvė. Laisvė yra viena prigimtinių žmogaus teisių, kurią garantuoja Lietuvos Respublikos Konstitucija (toliau – Konstitucija) ir nurodo, kad ji yra neliečiama (1992, 18, 20 str.). Čia pažymėtina, kad saugoma vertybė, ne vien fizinė laisvė. Kaip yra pasakęs LAT, „asmens laisvė kaip saugoma vertybė suprantama tiek kaip fizinė laisvė (galimybė judėti, pasirinkti buvimo vietą), tiek kaip valios laisvė (asmens gebėjimas nuspręsti ir veikti savarankiškai, pasirinkti savo elgesio variantą, rinktis iš keleto apsisprendimo ir veikimo alternatyvų)“ (2024 m. lapkričio 21 d. LAT apžvalga...). Vadinasi, išnaudojimo priverstiniam darbui nusikaltimo rūšinis objektas yra žmogaus fizinė ir valios laisvė.

Tiesioginis analizuojamos nusikalstamos veikos objektas, remiantis LAT, – asmens laisvė pasirinkti veiklą (dirbti darbą ar teikti paslaugas) nepriklausomai nuo kitų valios (2024 m. lapkričio 21 d. LAT apžvalga...). Šią asmens laisvę garantuoja Konstitucijos 48 str. 1 d., kurioje nurodyta, kad „kiekvienas žmogus gali laisvai pasirinkti darbą bei verslą“. Tokiu būdu, deklaruojant asmens laisvę pasirinkti veiklą, Konstitucijos 48 str. 3 d. įtvirtintas ir priverčiamojo darbo draudimas.

Visgi dera suprasti, asmens laisvė pasirinkti veiklą nėra absoliuti. Mokslinėje doktrinoje teigiama, kad ji ribota, t. y. „dažniausiai apribojama pareigoms, susijusioms su didesne atsakomybe, reikalavimu turėti specialių žinių, gebėjimų ar įgūdžių, tam tikrą išsilavinimą ar stojant į valstybės tarnybą, vykdant mokslinę veiklą ir pan.“ (Bužinskas, 2016, p. 123). Žinoma, asmens laisvės pasirinkti veiklą ribojimai gali būti nustatomi tik įstatymu ir niekas kitas negali jos apriboti.

Kaip nurodo V. Tiažkijus, žmogaus laisvė pasirinkti darbą taip pat apima ir jo teisę nedirbti, o gyventi iš santaupų, turėti verslą ar kitu teisėtu būdu užsitikrinti pragyvenimą (2005, p. 70). Taigi, išnaudojimo priverstiniam darbui objektas yra ne tik žmogaus laisvė pasirinkti, kokios veiklos imtis, tačiau ir laisvė aplamai nedirbti.

Išnaudojimo priverstiniam darbui nusikaltimo kontekste darbas (paslaugos) aiškintinas plačiai – kaip bet kokia žmogaus veikla, triūsas, užsiėmimas, profesija ar tarnyba reikalaujanti protinių ar

fizinių jėgų panaudojimo (Gruodytė, 2021, p. 138). Remiantis Lietuvos teismų praktika, žmonės išnaudojami, pavyzdžiui, ūkio darbams – t. y. malkų skaldymui, pečiaus kūrenimui, namų tvarkymui, šuns vedžiojimui (Kauno apylinkės teismo 2021 m. sausio 21 d. nutartis...), skrajučių platinimui (Lietuvos apeliacinio teismo 2021 m. birželio 1 d. nutartis...), remonto darbams, t. y. sienų glaistymui, plytelių klijavimui, vonios kambario remontui (Kauno apygardos teismo 2020 m. gruodžio 14 d. nutartis...), darbui asmeniniu vairuotoju (LAT 2021 m. sausio 7 d. nutartis...), narkotinių medžiagų auginimui (Panevėžio apygardos teismo 2021 m. lapkričio 30 d. nutartis...), narkotinių medžiagų (heroino) platinimui (Panevėžio apygardos teismo 2018 m. balandžio 23 d. nuosprendis...), elgetavimui (Kauno apylinkės teismo 2021 m. sausio 21 d. nutartis...), pornografiniam darbui (LAT 2018 m. lapkričio 27 d. nutartis...) ir kt. Tokiu būdu akivaizdu, kad priverstinis darbas yra tiek legalus (pavyzdžiui, skrajučių platinimas, remonto darbai, vairuotojo darbas) tiek nelegalus (narkotinių medžiagų auginimas ir platinimas).

BK 147 (1) str. „turėtų būti taikomas ir tais atvejais kai už prievarta atliktą darbą ar paslaugas žmogui sumokėta“ (Gruodytė, 2021, p. 139). Pavyzdžiui, vienu atveju nukentėjusiesiems buvo mokamas menkas atlyginimas (Lietuvos apeliacinio teismo 2021 m. birželio 1 d. nutartis...).

Pastebėtina, kad esminis išnaudojimo priverstiniam darbui momentas – asmuo dirbti tam tikrą darbą ar teikti paslaugas yra verčiamas daryti prieš jo valią (Gruodytė, 2021, p. 138). Todėl priverstinio darbo bylose svarbus fakto apie atitinkamą poveikį nukentėjusiajam, ribojant jo laisvę, nustatymas. Toks ribojimas sietinas su piktavališku poveikiu nukentėjusiajam, leidžiančiu palenkti jo valią, kontroliuoti ir įtraukti jį į išnaudojimą (2024 m. lapkričio 21 d. LAT apžvalga...). Piktavališkas poveikis nukentėjusiajam priverstinio darbo bylose reiškia sąmoningus, neteisėtus veiksmus, kuriais siekiama riboti asmens laisvę, manipuliuoti jo sprendimais ir įtraukti jį į išnaudojimo situaciją.

Svarbu tai, kad, tam, jog kiltų baudžiamoji atsakomybė pagal analizuojamą BK str. pakanka nustatyti ir dalinį asmens laisvės suvaržymą, kuris yra nesuderinamas su normaliais darbo santykiais civilizuotoje visuomenėje, tai, pavyzdžiui, verbavimo pasinaudojant asmens pažeidžiamumu ar priklausomumu atvejais pirmiausia pažeidžiama asmens valios laisvė, o prievartinė tokios veikos esmė užmaskuota tam tikru kaltininko ir aukos susitarimu, kai dėl susiklosčiusių aplinkybių auka sutinka būti kontroliuojama ir išnaudojama (LAT 2022 m. kovo 2 d. nutartis...).

BK 147 (1) str. nusikaltimo objektyviuosius požymius sudaro veika ir nusikaltimo padarymo būdas. Veika pasireiškia alternatyviaisiais veiksmais ir veikos padarymo būdais – neteisėtu vertimu dirbti tam tikrą darbą, neteisėtu vertimu teikti tam tikras paslaugas bei vertimu elgetauti.

Kaip nurodo LAT, veikos padarymo būdas pasireiškia „fizinio smurto, grasinimų, apgaulės ar kitų BK 147 str. nurodytų būdų panaudojimu“ (2024 m. lapkričio 21 d. LAT apžvalga...). Pagal BK 147 str. tai ir kitoks atėmimas galimybės priešintis, pasinaudodamas nukentėjusio asmens

priklausomumu ar pažeidžiamumu. Taigi, esant neteisėtam vertimui dirbti tam tikrą darbą, teikti tam tikras paslaugas ar elgetauti turi būti konstatuotas bent vienas iš šių vertimo būdų.

„Fizinis smurtas apima smūgių sudavimą, mušimą, įvairaus laipsnio sveikatos sutrikdymus, asmens laisvės atėmimą ar apribojimą. Smurtas gali būti panaudotas ir prieš nukentėjusįjį ir prieš trečiuosius asmenis, tačiau tokio smurto tikslas – paveikti konkretų asmenį“ (Gruodytė, 2021, p. 137). Kai fizinis smurtas, kaip poveikio priemonė, naudojamas prieš trečiuosius asmenis (šeimos narius, draugus ir kt.), darbo autorės manymu, jis, verčiamo dirbti žmogaus atžvilgiu tampa psichinio smurto forma. Taip pat, kaip nurodo mokslininkai, fiziniam smurtui priskiriamas prievartinis asmens apsvaiginimas alkoholiu ar narkotinėmis, psichotropinėmis medžiagomis (Burda et. al., 2007, p. 16).

Fizinis smurtas, remiantis teismų praktika – dažnai pasitaikantis vertimo dirbti būdas. Pavyzdžiui, vienoje byloje nustatyta, kad Ž. S. buvo verčiamas dirbti jam suduodant smūgius kumščiu į nosį ir į pilvą, mušant su diržu ar „kabeliu“, spardant kojomis, užlaužiant rankas ir kojas, stumdant. Padaryti sužalojimai atitiko nežymų sveikatos sutrikdymą (Lietuvos apeliacinio teismo 2021 m. birželio 1 d. nutartis...). Atkreiptinas dėmesys, kad BK 147 (1) str. numatyto nusikaltimo atveju fizinio smurto panaudojimas suprantamas kaip veiksmai, kuriais padaroma fizinė žala asmeniui, tačiau ji neperžengia tam tikros sunkumo ribos. E. Gruodytės teigimu, „fizinio smurto panaudojimas neapima kvalifikuoto nesunkaus sveikatos sutrikdymo (BK 138 str. 2 d.), sunkaus sveikatos sutrikdymo (BK 135 str.), gyvybės atėmimo ir tyčinio ir neatsargaus“ (2021, p. 137). Vadinas, kai fizinio smurto pasekmės tampa sunkesnės, pradedant nuo kvalifikuoto nesunkaus sveikatos sutrikdymo, veikia įgyja kitą teisinį kvalifikavimą ir turi būti vertinama pagal atitinkamas BK normas. Šiuo atveju veikia inkriminuojama kartu (kaip sutaptis) su išnaudojimu priverstiniam darbui.

Fizinio smurto formos itin įvairios, pavyzdžiui, vienoje byloje konstatuotas pjudymas šunimis (Klaipėdos apygardos teismo 2017 m. rugpjūčio 11 d. nutartis...).

„Grasinimai reiškia psichinio smurto naudojimą prieš nukentėjusįjį ir prieš trečiuosius asmenis siekiant įtikinti ir palaužti valią“ (Gruodytė, 2021, p. 137). Kitaip tariant, grasinimai yra psichinis smurtas. Pavyzdžiui, vienoje byloje F. M. grasino, kad jei jis neklausys, tai „subyrės“, t. y. nukentėjusysis suprato, kad už nepaklusimą bus sumuštas (Panevėžio apygardos teismo 2021 m. lapkričio 30 d. nutartis...). Šiuo atveju asmuo buvo verčiamas paklusti kaltininko valiai grasinant smurtu (nors ir kalbėta užuominomis). Kitu atveju, siekiant palaužti valią, į užsienį išvežtam R. L. buvo grasinama, kad jį sumuš, o dokumentus sudegins, o jei jis kreipsis į policiją, jam niekas nepadės (Kauno apylinkės teismo 2021 m. sausio 21 d. nutartis...).

Vidaus reikalų ministerija pastebi, kad nusikalstamos veikos subjektų taikomi prekybos žmonėmis metodai dažnai yra susiję su apgaulingais darbo siūlančiais skelbimais, apgaulingais

pažadais apie suteikiamą darbą (2022 metų kovos su prekyba žmonėmis situacijos..., 2023). Taigi, nusikaltimo subjektai siekdami išnaudoti priverstiniam darbui pasitelkia apgaulę.

„Apgaulė kaip poveikio aukai priemonė yra būdinga „savanoriškos vergijos“ byloms“ (LAT 2022 m. kovo 2 d. nutartis...). Remiantis teismų praktika, apgaulė – vienas dažniausiai pasitelkiamų būdų, naudojamų priverčiant asmenis dirbti. Apgaulė, pagal LAT, suvokiama kaip tyčinis suklaidinimas, turint siekį, kad žmogus savo noru elgtųsi pagal kaltininko pageidavimą. Apgaulė pasireiškia ne suklaidinimu, o esmine apgavyste, dėl kurios nukentėjusysis priima lemiamą, tačiau sau nenaudingą, finansiškai ar kitais aspektais žalingą sprendimą (2024 m. lapkričio 21 d. LAT apžvalga...). Pavyzdžiui, vienoje byloje asmuo sutiko dirbti vairuotoju tik todėl, kad kaltininkas jo atžvilgiu panaudojo esminę apgaulę – teigė, kad jam bus mokamas atlyginimas, kad darbo grafiką bus galima derinti su studijomis, nors iš tiesų neketino legaliai įdarbinti nukentėjusiojo, mokėti jam už darbą, tik siekė, kad šis jam nuolat dirbtų už tai negaudamas jokio atlyginimo (LAT 2021 m. sausio 7 d. nutartis...). Žinodamas, koks darbas jo laukia, nukentėjusysis, nebūtų sutikęs jo dirbti. Todėl apgaulė šiuo atveju buvo esminė. Jei tam tikra apgaulė neturėtų esminės įtakos asmenų apsisprendimui, veika nebūtų kvalifikuojama kaip išnaudojimas priverstiniam darbui.

Visgi „ne bet koks žmogaus suklaidinimas dėl žadamo mokėti atlyginimo dydžio, darbo pobūdžio ar kitų sąlygų, turėjusių įtakos žmogaus apsisprendimui sutikti su siūlomu darbu, gali būti vertinamas kaip prekybos žmonėmis požymis“ (2024 m. lapkričio 21 d. LAT apžvalga...). Tam, kad suklaidinimas būtų pripažintas išnaudojimo priverstiniam darbui požymiu, jis turi būti susijęs su esminiu išnaudojimu, o ne tik su darbo santykių pažeidimais ar neteisėtais darbdavio pažadais. Pavyzdžiui, remiantis teismų praktika, jei darbo pobūdis, atlyginimas ar sąlygos iš esmės atitiko tai, kas buvo žadėta, ir darbuotojai turėjo galimybę laisvai išeiti iš darbo, tokia situacija neturėtų būti laikoma prekybos žmonėmis atveju (LAT 2021 m. lapkričio 10 d. nutartis...).

Apgaulė gali pasireikšti netikrų žinių pranešimu ar tiesos nutylėjimu. Gali būti suklaidinama dėl visko, kas su ja daroma arba tik dėl tam tikrų aplinkybių (2024 m. lapkričio 21 d. LAT apžvalga...). Pavyzdžiui, F. M. buvo išvežtas į užsienį apgaulingai žadant jam 3 mėnesių elektriko darbą ir už gerą atlygį. Tuo tarpu jis buvo priverstas nelegaliai, be jokio atlygio auginti kanapes (Panevėžio apygardos teismo 2021 m. lapkričio 30 d. nutartis...). Šiuo atveju buvo suklaidinta dėl visų su darbu užsienyje susijusių aplinkybių. Kitu atveju nukentėjusiesiems buvo apgaulingai žadamas nesunkus skrajučių išnešiotųjų darbas ir geras atlyginimas Anglijoje - nuo 150 iki 200 svarų sterlingų per savaitę (skirtingais laikotarpiais nuo 176 Eur iki 274 Eur) – pakankamas pragyvenimui, geros darbo ir gyvenimo sąlygos. Nors skrajučių darbą asmenys nukentėjusieji gavo, tačiau nei užmokestis, nei darbo ar gyvenimo sąlygos užsienyje nebuvo tokios kaip žadėta

(Lietuvos apeliacinio teismo 2021 m. birželio 1 d. nutartis...). Šiuo atveju asmenys buvo suklaidinti tik dėl tam tikrų aplinkybių.

Patikėję apgaule nukentėjusieji duoda sutikimą žadamam darbui. Taigi, išnaudojimas priverstiniam darbui, iš esmės, yra pridengiamas savanorišku nukentėjusiojo ir kaltininko susitarimu. EŽTT byloje *J. and others v. Austria* yra pasakęs, kad toks, manipuliacija, arba informacijos nuslėpimu pasiektas savanoriškas sutikimas, visais atvejais – priverstinis darbas (European Court of Human Rights judgment judgment of 17 January 2017). Tokios pozicijos laikomasi ir Lietuvos jurisprudencijoje, kur teigiama, kad sutikimas būti išnaudojamam, duotas panaudojant apgaulę, negali būti laikomas savanorišku (LAT 2016 m. lapkričio 22 d. nutartis...).

Apgaulė itin dažnai naudojama vežamiems į užsienį dirbti žmonėms. Kartais nukentėjusieji, nesuprasdami užsienio kalbos, net pasirašo tam tikras sutartis, kurios, kaip vėliau paaiškėja, nėra darbo sutartys, o yra pavyzdžiui, neatlygintinos praktikos sutartys (Forced labour, 2023).

„Kitoks galimybių priešintis atėmimas reiškia visus ir bet kokius būdus ir priemones kai nenaudojamas nei fizinis, nei psichinis smurtas“ (Gruodytė, 2021, p. 137 - 138). Kitaip tariant, tai tokie būdai ir priemonės nukentėjusiojo pasipriešinimui įveikti, kurie nepriskirtini fiziniam smurtui ir grasinimams. Remiantis teismų praktika, tai gali būti pavyzdžiui, nesmurtinis laisvės atėmimas surakinant nukentėjusįjį antrankiais, (LAT 2023 m. sausio 5 d. nutartis...), uždarant nukentėjusįjį kokioje nors izoliuotoje patalpoje (LAT senato 2005 m. birželio 23 d. nutarimas...) pavyzdžiui, rūsyje (LAT 2022 m. birželio 15 d. nutarimas...), grasinimas nukentėjusįjį palikti vieną be pagalbos miške ar kitoje nuošalioje vietoje (LAT senato 2004 m. gruodžio 30 d. nutarimas...), tyčinis nukentėjusiojo apsvaiginimas alkoholiu, narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis, medikamentais (LAT senato 2005 m. birželio 23 d. nutarimas...). Jei dėl apsvaiginimo būtų sutrikdoma sveikata, manytina, kad kilusias pasekmes sveikatai reikėtų kvalifikuoti kaip sutaptį. Tai reiškia, kad, jei dėl apsvaiginimo atsiranda sunkus sveikatos sutrikdymas, nesunkus sveikatos sutrikdymas ar net gyvybės atėmimas, veika turi būti kvalifikuojama ne tik kaip kitoks galimybių priešintis atėmimas, bet ir pagal atitinkamą BK str., numatantį atsakomybę už padarytą žalą sveikatai ar gyvybei – t. y. taip pat, kaip ir fizinio smurto panaudojimo atveju.

Pripažįstama, kad prekybos žmonėmis atvejais, pagrindinis nukentėjusiųjų valios palenkimo būdas – pažeidžiamumas (2022 metų kovos su prekyba žmonėmis situacijos..., 2023). „Pasinaudojimas pažeidžiamumu – tai piktavališkas pasiūlymas žmogui, kuris dėl sunkios padėties priverstas jį priimti. Tai situacija, kai nukentėjusysis neturi realaus ar jam priimtino pasirinkimo kaip tik pasiduoti tam piktnaudžiavimui“ (LAT 2016 m. sausio 6 d. nutartis...). Toks pažeidžiamumas, išnaudojant priverstiniam darbui, gali būti itin įvairus: sunki materialinė padėtis, jaunystė (Lietuvos apeliacinio teismo 2019 m. gruodžio 6 d. nutartis...), naivumas, patiklumas (LAT 2018 m.

lapkričio 27 d. nutartis...), taip pat fizinis, psichologinis, emocinis, susijęs su santykiais šeimoje, socialinis pažeidžiamumas, trapi sveikata (LAT 2021 m. sausio 6 d. nutartis...), protinis atsilikimas (Kauno apylinkės teismo 2021 m. sausio 21 d. nutartis...), piktnaudžiavimas alkoholiu, narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis (LAT 2022 m. birželio 15 d. nutartis...), gyvenamosios vietos neturėjimas (Kauno apylinkės teismo 2021 m. sausio 21 d. nutartis...) ar net išvykus į užsienį užsienio kalbos nemokėjimas (LAT 2022 m. kovo 2 d. nutartis...). Pastebėtina, kad šis būdas, remiantis išanalizuota teismų praktika, yra vienas dažniausiai pasitelkiamų verbuojant asmenis išnaudojimui priverstiniam darbui ar paslaugoms.

Pasinaudota gali būti ir žmogaus priklausomumu. LAT yra išaiškinęs, kad „pasinaudojimas nukentėjusio asmens priklausomumu pasireiškia tuo, kad kaltininkas, darydamas nusikalstamą veiką, piktnaudžiauja tarp jo ir nukentėjusio asmens priklausomumu, kuris gali susiklostyti giminystės, tarnybos, materialinės priklausomybės ir kitais pagrindais. Priklausomumas turi būti toks, kad nukentėjęs asmuo visiškai ar iš dalies praranda galimybę efektyviai pasipriešinti kaltininko elgesiui“ (LAT 2018 m. lapkričio 27 d. nutartis...). Iš esmės, priklausomumas reiškia, kad nukentėjusysis su kaltininku yra susijęs tam tikrais ryšiais, kuriems esant nuo kaltininko priklauso esminių nukentėjusiojo poreikių ar interesų tenkinimas (Kauno apygardos teismo 2020 m. gruodžio 14 d. nutartis...). Pavyzdžiui, išnaudojimo priverstiniam darbui atveju teismų praktikoje buvo nustatytas skolinis asmens priklausomumas – neturėjimas galimybių grąžinti skolos (Kauno apygardos teismo 2020 m. gruodžio 14 d. nutartis...), materialinis priklausomumas – neturėjimas darbo, t. y. į užsienį išvežtų nukentėjusiųjų iš kaltininko gaunami pinigai yra vienintelis jų pajamų šaltinis (Kauno apygardos teismo 2020 m. kovo 19 d. nutartis...). Pasinaudojimas priklausomumu pasireiškia ir tuomet, kai nukentėjusysis, tyčiniaus kaltininko veiksmais paverčiamas skolininku. Pavyzdžiui, atgabenus nukentėjusiuosius į užsienį jie buvo apgyvendinti kaltininkų butuose už gyvenimą kuriuose buvo imamas nuomos mokestis. Nukentėjusiesiems neturint pinigų pragyventi kaltininkai taip pat duodamos nedidelės sumos pinigų maistui pirkti. Kaltininkams tariamai ieškant nukentėjusiesiems darbo, bet jo nerandant, susidarė įsiskolinimas už nuomą, už maistą (LAT 2021 m. sausio 6 d. nutartis...). Tokiu būdu sukuriamas asmens priklausomumas. Be to, šios kategorijos bylose teismai kaip priklausomumą pripažįsta ir iš į užsienį išvežtų nukentėjusiųjų asmens tapatybę patvirtinančių dokumentų paėmimą (Kauno apygardos teismo 2020 m. kovo 19 d. nutartis...) ar kelionės bilietų, bei kitų svarbių dokumentų atėmimą (LAT 2021 m. sausio 6 d. nutartis...). Tokiu būdu apribojama nukentėjusiojo judėjimo laisvė.

„Nustatant, ar asmuo buvo neteisėtai verčiamas dirbti (teikti paslaugas), būtina įvertinti ir tai, ar jis turėjo galimybę laisvai, savo nuožiūra palikti darbdavį, ar toks jo pasirinkimas buvo suvaržytas

panaudojant fizinį, psichinį smurtą ar kitokią prievartą “ (2024 m. lapkričio 21 d. LAT apžvalga...). Štai, vienoje baudžiamojoje byloje nukentėjusiosios teikė pornografinio pobūdžio paslaugas. Tačiau nebuvo nustatyta, kad jos nebūtų turėjusios jokio kito pasirinkimo ar šis pasirinkimas būtų buvęs labai apribotas, išskyrus veikti pagal nuteistųjų valią, pavyzdžiui, nukentėjusiosioms buvo apribota judėjimo laisvė užrakinant bute ir neleidžiant iš jo išeiti, jos buvo kitaip nuolat kontroliuojamos. Taigi, pornografinio pobūdžio paslaugos nebuvo teiktos tokiomis sąlygomis, kurios būtų apribojusios nukentėjusiųjų laisvę pasitraukti iš tokios veiklos (LAT 2018 m. lapkričio 27 d. nutartis...). Atsižvelgiant į tai išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms nenustatyta.

„Prekybos žmonėmis nusikaltimo sudėtis yra formalioji – baigtumo momentas siejamas ne su nusikalstamų padarinių atsiradimu, o su veika“ (2024 m. lapkričio 21 d. LAT apžvalga...). Ne išimtis ir išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms atveju – nusikaltimo sudėtis – formali ir laikoma baigta, ne nuo padarinių atsiradimo, o nuo vertimo dirbti ar teikti paslaugas, panaudojant objektyvioje nusikaltimo pusėje numatytą, bent vieną iš alternatyvių nukentėjusiojo valios palenkimo būdų (fizinis smurtas, grasinimai, apgaulė ir kt.). Kitaip tariant, veika laikoma baigta, kai kaltininkas panaudodamas alternatyvius valios palenkimo būdus priverčia nukentėjusįjį dirbti ar teikti paslaugas.

Apibrėžus išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms nusikaltimo objektą ir objektyvius požymius tikslinga išskirti ir nukentėjusįjį nuo šios nusikalstamos veikos.

Kadangi BK specialios normos, skirtos tik vaikų išnaudojimui priverstiniam darbui ar paslaugoms nenumato, galima teigti, kad BK 147 (1) str. atveju – nukentėjusiuoju gali būti ir vaikas, ir suaugęs asmuo.

Tyrimai patvirtina, kad „rečiau prekybą žmonėmis kaip grėsmę suvokia socialiai pažeidžiamos grupės – žemesnį išsilavinimą turintys, prasčiau savo materialinę padėtį vertinantys asmenys bei kaimo gyventojai“ (2022 metų kovos su prekyba žmonėmis situacijos..., 2023), taigi, nukentėjusieji nuo išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms yra socialiai pažeidžiamoms grupėms priklausantys asmenys. Mokslininkai, analizuodami išnaudojimą priverstiniam darbui, kaip nukentėjusiuosius, dėl jų pažeidžiamumo atskirai išskiria migrantus, kurie dėl savo šalyje esančio nedarbo, ar itin mažo darbo užmokesčio yra išnaudojami užsienio šalyse (Střítecký, 2013, p. 22 - 23).

Pagal teismų praktiką, nukentėjusysis – pavyzdžiui, bedarbis (Kauno apygardos teismo 2020 m. kovo 19 d. nutartis...), turintis tik 9 klasių išsilavinimą asmuo (Lietuvos apeliacinio teismo 2021 m. birželio 1 d. nutartis...), neturintis artimųjų žmogus (Kauno apylinkės teismo 2021 m. sausio 21 d. nutartis...), neretai tai būna į užsienį išvežti asmenys (Lietuvos apeliacinio teismo 2021 m. birželio 1 d. nutartis..., Kauno apylinkės teismo 2021 m. sausio 21 d. nutartis...). Remiantis analizuota teismų praktika, dažniausiai tai – vyrai. Mokslininkų teigimu, dažniausiai tai labai jauni ar pagyvenę vyrai (Gutauskas, 2015, p. 53). Aukomis tampa ir moterys,

tačiau moterys išnaudojamos tik tam tikruose darbo sektoriuose, tai pavyzdžiui, apgyvendinimo, maitinimo paslaugos (Global estimates of modern slavery..., 2017, p. 33).

Pastebėtina, kad kaltinamieji sąmoningai ieško pažeidžiamų žmonių išnaudojimui priverstiniam darbui ar paslaugoms. Štai vienoje byloje užfiksuotų pokalbių metu kaltinamasis aiškino, kad jam visuomet reikia „kaimiečių“ (gyvenančių kaime) visokių „latrų“ (girtuoklių) „bomžų“ (neturinčių gyvenamosios vietos). Taip pat prašė, kad jam surastų „našlaičių kokių“, jaunų, „čia reikia tokių asiliukų“ (Lietuvos apeliacinio teismo 2021 m. birželio 1 d. nutartis...).

Išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms gali būti padaromas ir bendrininkaujant. Ypač tuomet, kai šis nusikaltimas vyksta keliose šalyse (pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinio teismo 2021 m. birželio 1 d. nutartis...). Tačiau LAT, naujausioje savo apžvalgoje dėl BK 147 (1) str. taikymo, bendrininkavimo aspekto neaptaria (2024 m. lapkričio 21 d. LAT apžvalga...).

Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms, pagal BK 147 (1) str., atveju bendrininkavimas nėra kvalifikuojantis požymis, jis – baudžiamąją atsakomybę sunkinanti aplinkybė. Vadinasi, nustačius bendrininkavimą, kaltininkams taikytina griežtesnė baudžiamoji atsakomybė.

Pagal BK 24 str. 1 d. bendrininkavimą reikia suprasti kaip tyčinį ir bendrą mažiausiai dviejų daugiau tarpusavyje susitarusių pakaltinamų ir baudžiamosios atsakomybės amžiaus sulaukusių asmenų dalyvavimą darant nusikalstamą veiką. LAT pažymi, kad objektyviuosius bendrininkavimo požymius apibūdina bei atskleidžia dviejų ar daugiau asmenų dalyvavimas darant nusikalstamą veiką ir jų veikos bendrumas (LAT 2020 m. vasario 6 d. nutartis...). Be to, kvalifikuojant bendrininkavimą reikia nustatyti ir bendrininko veiksmų ar neveikimo priežastinį ryšį su bendra nusikalstama veika ir bendromis pasekmėmis (Pavilonis, V. ir kt., 2003, p. 265). Ne išimtis ir išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms atveju. Kvalifikuojant šią nusikalstamą veiką padarytą bendrininkaujant, būtina nustatyti ne tik kelių asmenų dalyvavimą, tačiau ir priežastinį ryšį tarp šių asmenų veikos.

Bendrininkavimas šios rūšies baudžiamosiose bylose dažnai apima kelias valstybes, taigi šis nusikaltimas vykdomas tarptautiniu mastu. Dėl to, bendrininkai veikia skirtingų valstybių teritorijose ir nusikalstamų veikų ištyrimas yra sudėtingesnis ir ilgesnis procesas. Pagal teismų praktiką, vienas dažniausiai pasitaikančių išnaudojimo priverstiniam darbui ir paslaugoms scenarijų – pažeidžiami asmenys yra užverbuojami Lietuvoje, o išnaudojimas priverstiniam darbui vyksta užsienyje. Tokiu atveju bendrininkai veikia pagal tam tikrą modelį, pasiskirstę vaidmenimis.

Pavyzdžiui, vienoje byloje nustatyta, kad A. K. Lietuvoje surado pažeidžiamus asmenis, juos įkalbėjo, arba, kitaip tariant, užverbavo naudodamas apgaulę darbui užsienyje. Nukentėjusiems sutikus dirbti, A. K. kartu su R. D. suorganizavo jų išgabenimą maršrutiniu mikroautobusu į Angliją už jų kelionę sumokant R. D. ir K. K. Atvykus į Angliją R. D. ir K. K. nukentėjusiuosius priėmė, apgyvendino ir neteisėtai vertė šiuos asmenis dirbti

(Kauno apygardos teismo 2020 m. kovo 19 d. nutartis...). Kaip matome, visi asmenys veikė iš anksto susitarusių bendrininkų grupėje. A. K. verbavo, organizavo kelionę, R. D. organizavo, sumokėjo už kelionę ir vertė dirbti, K. K. sumokėjo už kelionę ir vertė dirbti ir kontroliavo nukentėjusiuosius. Taigi, išnaudojant priverstiniam darbui bendrininkai atlieka verbavimo, gabenimo, išnaudojimo darbui ir kontroliavimo vaidmenis.

Kaip galima spręsti iš teismų praktikos, pasitaiko atvejų kai bent vienas iš bendrininkų lieka nenustatytas (pavyzdžiui, Šiaulių apygardos teismo 2019 m. lapkričio 28 d. nutartis...). Šiuo atveju kyla klausimas, ar galėtų būti konstatuotas bendrininkavimas pagal BK 147 (1) str., jei veiką įvykdė vienas asmuo kartu su byloje nenustatytu asmeniu? Teismų praktikoje tokios situacijos nebuvo. Buvo atvejais tik kuomet keli bendrininkai padarė nusikaltimą kartu su nenustatytu asmeniu. Šiuo atveju konstatuotas bendrininkavimas. Pagal LAT praktiką, bendrininkavimas su nenustatytu asmeniu iš esmės yra galimas (LAT 2009 m. sausio 6 d. nutartis...). Pavyzdžiui, jei byloje yra duomenų, kurie leidžia daryti išvadą apie tokio asmens išorinius bruožus, apytikrų amžių, sąmoningumo laipsnį nusikalstamai veikiant, tokiais atvejais, teismas gali padaryti išvadą, kad tarp nuteistojo ir teismo nenustatyto asmens yra ryšys, atitinkantis bendrininkavimo padarant nusikaltimą reikalavimus (LAT 2011 m. balandžio 12 d. nutartis...). Taigi, teismo išvada dėl bendrininkavimo su nenustatytu asmeniu priklausys nuo to, kokia informacija surinkta byloje. Dėl to, kad išnaudojimas priverstiniam darbui ir paslaugoms dažnai vykdomas keliose valstybėse, surinkti duomenis apie nenustatytą asmenį gali būti itin sudėtinga.

Pagal tai kokius veiksmus kiekvienas iš bendrininkų atlieka, bendrininkai, remiantis BK 24 str. 2 d., skirstomi į kelias rūšis: vykdytoją (bendravykdytoją), organizatorių, kurstytoją ir padėjėją. Kaip numatyta BK 24 str. 3 d. „jeigu nusikalstamą veiką padarė keli asmenys kartu, tai kiekvienas iš jų laikomas vykdytoju (bendravykdytoju)“. Iš esmės, kaip nurodo teisės doktrina, esant bendravykdymui bendrininkai betarpiškai dalyvauja vykdydami nusikaltimą (Prapiestis et al., 2004, p. 160). Apžvelgus teismų praktiką, galima teigti, kad išnaudojimo priverstiniam darbui ir paslaugoms atvejais bendrininkai yra bendravykdytojai. Pavyzdžiui, vienoje byloje konstatuota, kad nusikalstamą veiką sumanė ir įvykdė trys asmenys. Visus juos jungė bendras nusikalstamas sumanymas, visi jie žinojo, kad veikia trise, kiekvienas iš jų realizavo nors dalį nusikalstamos veikos sudėties objektyviųjų požymių. Du bendrininkai tiesiogiai pasiūlė nukentėjusiajai už pinigus vyksti į užsienį gabenti narkotines medžiagas, padėjo išsiimti nukentėjusiajai pasą, kitas bendrininkas finansavo paso išėmimą, sprendė dėl nukentėjusiosios tinkamumo jų nusikalstamam sumanymui įvykdyti, o taip pat buvo atsakingas už pačios kelionės organizavimą, nuvykus į užsienį perleido dar vienai bendrininko kontrolei. Taigi, pripažinta, kad kaltinamieji darydami šią nusikalstamą veiką, veikė kaip bendravykdytojai

(Šiaulių apygardos teismo 2019 m. lapkričio 28 d. nutartis...). Vadinasi, jei kiekvienas iš bendrininkų realizuoja bent jau dalį objektyviųjų išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms sudėties požymių, jie bus pripažįstami bendravykdytojais. Arba, kitaip tariant, bendravykdytojais bendrininkai pripažįstami tada, kai kiekvienas iš šio nusikaltimo dalyvių savo veiksmais, vienaip ar kitaip (verbuojant, gabenant, išnaudojant ir kontroliuojant) prisideda prie išnaudojimo priverstiniam darbui ir paslaugoms nusikaltimo proceso.

Nors kartais bylose pabrėžiama, kad kai kurie iš bendrininkų buvo aktyvesni nei kiti, sakykime, buvo nusikaltimo iniciatoriai ir sumanytojai, tačiau visų bendrininkų veika kvalifikuojama vienodai kaip bendravykdymas (Lietuvos apeliacinio teismo 2021 m. birželio 1 d. nutartis...).

Analizuojant priežastinio ryšio nustatymą bendrininkaujant, svarbu suprasti, kad visus bendrininkus, nepaisant jų vaidinamo vaidmens, sieja bendras išnaudojimo priverstiniam darbui ir paslaugoms tikslas. Tai reiškia, kad vieno iš bendrininkų veiksams kaip pagal BK 147 (1) str. kvalifikuoti pakanka fakto, kad jis suvokė, jog atlieka savo vaidmenį nusikaltime, kuriame siekiama išnaudoti žmogų priverstiniam darbui. Todėl, pavyzdžiui, asmens verbavimas darbui, jei verbuotojas žino, kad žmogus bus išnaudojamas priverstiniam darbui yra nusikaltimas pagal BK 147 (1) str. Nors šiuo atveju verbuotojas ir neatlieka tiesioginių vertimo dirbti veiksmų. Pastebėtina, kad baudžiamosiose bylose verbuotojai, gabentojai baudžiamosios atsakomybės mėgina išvengti teigdami, kad nežinojo, koku tikslu verbuoja / gabena nukentėjusįjį (pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. gegužės 3 d. nutartis...). Akivaizdu, kad tai tik gynybinė vieno iš bendrininkų pozicija ir toks asmuo, lygiai kaip ir kiti bendrininkai, turi atsakyti pagal BK 147 (1) str.

Apibendrinant, išnaudojimo priverstiniam darbui nusikaltimo rūšinis objektas – žmogaus fizinė ir valios laisvė, tiesioginis objektas – asmens laisvė pasirinkti veiklą. Nors žmogaus laisvė pasirinkti veiklą nėra absoliuti ir tam tikrus ribojimus gali numatyti įstatymai, kiekvienas žmogus turi laisvę pasirinkti, kokios veiklos imtis ir yra laisvas spręsti ar aplanai dirbti. Prievarta atliekamas darbas pripažįstamas ir toks, už kurį sumokama. Išnaudojimo priverstiniam darbui ir paslaugoms nusikaltimas apima platų veikos padarymo būdų spektrą, pasireiškiantį įvairiais alternatyviais, piktavališkais, būtinai palenkiančiais (visiškai ar dalinai) nukentėjusiojo valią, kaltininko veiksmais. Privalu panaudoti bent vieną valios palenkimo būdą. 2017 - 2024 m. teismų praktikoje dažniausiai pasitaiko apgaulė (siekiant esminio išnaudojimo) ir pasinaudojimas nukentėjusiojo pažeidžiamumu. Nukentėjusysis šiuo atveju gali būti pakaltinamas, tiek pilnametis asmuo, tiek vaikas. Remiantis teismų praktikos analize, dažniausiai nukentėjusieji yra socialiai pažeidžiami vyrai. Išnaudojant priverstiniam darbui bendrininkai atlieka verbavimo, gabenimo, išnaudojimo darbui ir kontroliavimo vaidmenis. Kadangi kiekvienas iš šio nusikaltimo dalyvių savo vaidmeniui būdingais veiksmais,

vienaip ar kitaip, prisideda prie išnaudojimo priverstiniam darbui ir paslaugoms nusikaltimo proceso visi jie – bendravikdytojai. Priežastinis ryšys egzistuoja tuomet, kai bendrininkas, suvokia, kad atlieka savo vaidmenį nusikaltime, kuriame siekiama išnaudoti žmogų priverstiniam darbui.

2.2.2. Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms, subjektas ir subjektyvioji pusė

Nusikaltimo pagal BK 147 (1) str. subjektas tiek fizinis, tiek juridinis asmuo. Kaip teigia V. Piesliakas, kuomet nusikalstamos veikos subjektas – fizinis asmuo, reikšmingi du kriterijai – amžius ir pakaltinamumas (2009, p. 116). Vadinasi, tam kad kiltų baudžiamoji atsakomybė už išnaudojimą priverstiniam darbui ar paslaugoms fizinis asmuo turi būti sulaukęs baudžiamojo amžiaus ir turi būti pakaltinamas.

Remiantis BK 13 str. analize, galima teigti, kad už išnaudojimą priverstiniam darbui baudžiamoji atsakomybė kyla 16 m. amžiaus sulaukusiam asmeniui. Pavyzdžiui, remiantis 2023 m. Lietuvos pirmosios instancijos teismuose išnagrinėtomis bylomis, 3 nuteistų už išnaudojimą priverstiniam darbui subjektų amžius nuo 41 - 50 m., o 1 nuteistojo amžius nuo 51 - 60 m. (2023 metų kovos su prekyba žmonėmis situacijos..., 2024, p. 13). Matome, kad analizuojamo nusikaltimo subjektai buvo vidutinio ir vyresnio amžiaus žmonės. Remiantis 2017 - 2024 m. bylų analize, galima teigti, kad dažniausiai tai – vyrai.

Vadovaujantis BK 17 str. 1 d. patektu nepakaltinamumo išaiškinimu, galima teigti, kad pakaltinamu laikytinas asmuo, kai išnaudodamas priverstiniam darbui ar paslaugoms galėjo suvokti šios nusikalstamos veikos pavojingumą ir valdyti savo veiksmus.

BK komentaro autorių pastebėjimu, baudžiamojoje teisėje juridinio asmens atsakomybė yra kildinama iš tarptautinių sutarčių (Prapiestis et al., 2004, p. 121). Tai reiškia, kad ir išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms, kaip prekybos žmonėmis rūšies, nusikaltimo atveju, atsakomybė juridiniam asmeniui numatyta remiantis tarptautiniais ir regioniniais (ES) reikalavimais, kuriais reikalaujama šios nusikalstamos veikos atveju bausti juridinius asmenis. C. Chance, pažymi, kad juridinių asmenų atsakomybės už priverstinio darbo naudojimą principas, taikant baudžiamąsias sankcijas, numatytas dviejose ES direktyvose (2023, p. 3). Tai – direktyva 2009/52/EB, kuria numatomi sankcijų ir priemonių nelegaliai esančių trečiųjų šalių piliečių darbdaviams būtiniausi standartai (2009) ir Direktyva dėl prekybos žmonėmis prevencijos (2011). Tokiu būdu, baudžiamosios atsakomybės už išnaudojimą priverstiniam darbui ir paslaugoms juridiniam asmeniui numatymas neleidžia išvengti teisinio nebaudžiamumo, užtikrina veiksmingesnę kovą su šiuo nusikaltimu ir skatina legalų bei socialiai atsakingą verslą.

Išanalizavus teismų praktiką, galima teigti, kad 2017 - 2024 m. nebuvo nė vieno atvejo, kada už analizuojamą nusikalstamą veiką taikoma baudžiamoji atsakomybė juridiniam asmeniui.

Nusikaltimo subjektyviąją pusę, kaip pažymi mokslininkai, sudaro kaltė, motyvas ir tikslas (Piesliakas, 2009, p. 114).

„Kaltės pažinimas baudžiamojoje teisėje įgyvendinamas per jos formas, t. y. tyčią ir neatsargumą. Šios dvi kaltės formos, pasižyminčios skirtingu psichiniu santykiu su objektyviaisiais nusikalstamos veikos sudėties požymiais, yra vienintelė asmens pripažinimo kaltu sąlyga“ (Šukytė, 2013, p. 656). Remiantis teismų praktika, prekybos žmonėmis specifika yra tokia, kad pats įstatymas detalizuoja nusikalstamos veikos padarymą tyčia kai kuriais labai svarbiais požymiais. Čia detalizuojamas kaltininko suvokimas, kad jis turi tikslą įtraukti auką į išnaudojimą arba, net ir neturėdamas tokio tikslo, suvokia, kad auka yra įtraukta arba bus įtraukta į išnaudojimą (Kauno apygardos teismo 2020 m. gruodžio 14 d. nutartis...). Taigi, išnaudojimas priverstiniam darbui ir paslaugoms, kaip prekybos žmonėmis rūšis negali būti padaromas dėl neatsargumo. Jis gali būti padaromas tik tyčine kaltės forma. Kaip nurodo, LAT, „kaltė paprastai pasireiškia tiesiogine tyčia, kai kaltininkas suvokia, kad panaudodamas vieną iš alternatyvių nusikaltimo padarymo būdų neteisėtai verčia nukentėjusįjį dirbti tam tikrą darbą ar teikti tam tikras paslaugas, ir nori taip veikti (2024 m. lapkričio 21 d. LAT apžvalga...). Vadinasi, išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms atveju, kaltininkas žino, kad palaužęs nukentėjusiojo valią verčia jį dirbti, teikti paslaugas arba elgetauti ir sąmoningai to siekia.

Pavyzdžiui, vienoje byloje nustatyta, kad nuteistasis R. D. apgaule užverbuodamas nukentėjusiuosius, gabendamas, apgyvendindamas name, kurį jis administravo ir nuomojosi, skirstydamas ir duodamas nurodymus dėl turimo atlikti darbo, smurtaudamas prieš nukentėjusiuosius, suvokė, kad įgyvendina tam tikrą sandorį dėl žmogaus funkcijų, tam, kad jį išnaudotų. Be to, R. D. veiksmai, sumokant kelionės išlaidas, paimant dokumentus, nemokant žadėto atlyginimo, tokiu būdu sudarant situaciją, kad nukentėjusieji taptų priklausomi, vienareikšmiškai patvirtina, jog, nuteistasis jau verbuodamas nukentėjusiuosius vyksti į užsienį ir juos gabendamas, puikiai suvokė, kad, pats sukūręs nagrinėjamoje byloje nustatytą situaciją, juos kontroliuos ir išnaudos priverstiniam darbui už menką atlygį (Lietuvos apeliacinio teismo 2021 m. birželio 1 d. nutartis...) Akivaizdu, kad nuteistasis R. D. veikė tiesiogine tyčia, t. y. apgaule ir smurtu priverstė nukentėjusiuosius dirbti ir siekė taip elgtis.

Atkreiptinas dėmesys, kad kartais tiesioginės tyčios konstatavimas kaltininko veiksmuose, BK 147 (1) str. kontekste – sudėtingas ir būtina atsižvelgti į kaltininko veiksmus viso nusikaltimo epizodo metu. Štai, pavyzdžiui, vienoje byloje, nuteistasis D. O. teigė, kad jo veiksmuose nebuvo tiesioginės tyčios, nes kelionės į užsienį nukentėjusiajam organizavimas, nugabenimas iki mikroautobusiuko, sumokant už kelionę perduotais pinigais (bendrininko), nėra nusikaltimai. Tačiau teismas kaltininko

tiesioginę tyčią nustatė įvertinęs ne tik šiuos, tačiau ir tolesnius jo veiksmus. Teismas pastebėjo, kad nuteistasis D. O. ir nukentėjusysis nebuvo atsitiktiniai bendrakeleiviai, o nuteistasis pagal susitarimą gabeno nukentėjusįjį su tikslu jį išnaudoti kanapių auginimui. D. O. verbuodami bei gabendami F. M. siekė, kad jis būtų išnaudojamas nusikalstamai veikai daryti – kanapių auginimui, t. y. veikė tiesiogine tyčia. Tą patvirtina ir vėlesni D. O. veiksmai. Atvykus į užsienį jis vertė nukentėjusįjį įrengti garažą ir auginti jame kanapes (Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. gegužės 3 d. nutartis...). Taigi, nustatant tiesioginę tyčią, būtina įvertinti visus, o ne pavienius kaltininko veiksmus vykdant nusikalstamą veiką.

Išnaudojimo priverstiniam darbui tikslas yra tam tikra kaltininko vidinė paskata įvykdyti nusikaltimą. Pagal teismų praktiką, visos prekybos žmonėmis sudarančios veikos, taigi ir išnaudojimas priverstiniam darbui ir paslaugoms yra padaromas išnaudojimo tikslais. Tai reiškia, kad sandoris, kurio objektas yra žmogus, sudaromas siekiant nelegaliai kontroliuoti ir pelnytis iš jo priverstinio darbo (Lietuvos apeliacinio teismo 2021 m. birželio 1 d. nutartis...) Vadinasi, kaltininkas turi žinoti, kad atlikdamas tam tikrus veiksmus, asmenį verčia dirbti išnaudojimo tikslu. Todėl, mokslininkų teigimu, prekiautojo žmonėmis *mens rea*³ būtų įrodytas neabejotinai (Stoyanov, 2014, p. 420).

Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms motyvas nėra būtinas šio nusikaltimo sudėties subjektyvusis požymis, todėl jos kvalifikavimui reikšmės neturi.

Apibendrinant, nors išnaudojimo priverstiniam darbui ir paslaugoms subjektas 16 m. sulaukęs pakaltinamas fizinis ir juridinis asmuo, 2017 - 2024 m. teismų praktikoje nebuvo nė vieno atvejo, kada baudžiamoji atsakomybė būtų taikoma juridiniam asmeniui. Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms atveju kaltė pasireiškia tik tiesiogine tyčia. Todėl būtina nustatyti, ar kaltininkas žino, kad palaužęs nukentėjusiojo valią verčia jį dirbti ar teikia paslaugas ir sąmoningai to siekia. Taigi, *mens rea* privalo būti neabejotinai įrodytas. Įrodinėjant kaltę, būtina įvertinti visus, o ne pavienius kaltininko veiksmus vykdant nusikalstamą veiką. Kitu atveju kyla pavojus, kad kaltininko veiksmai nebus kvalifikuojami pagal BK 147 (1) str.

2.2.3. Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms kvalifikuojantys požymiai

Įstatymo leidėjas konstatuodamas išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms sudėtį atsižvelgė į tai, kad ji gali skirtis savo pavojingumo laipsniu. Atitinkamai, BK 147 (1) str. įtvirtinto nusikaltimo

³ Aut. past. *Mens rea* esmė, jog baudžiamoji atsakomybė kyla tik tam, kas pakankamai supranta, ką daro ir kokias pasekmes jų veiksmai kelia ir patys pasirenka tokį elgesio modelį (Ashworth, 2006, p. 158).

sudėtis kvalifikuojama ne tik į pagrindinę, tačiau ir kvalifikuotą, kuri įtvirtinta antroje šio str. dalyje ir turi pavojingumą didinančių požymių.

BK 147 (1) str. 2 d. numatyta atsakomybė tam, kas padarė šio str. 1 d. numatytą veiką versdamas žmogų dirbti ar teikti paslaugas vergijos ar kitokiomis nežmoniškomis sąlygomis. Taigi, išnaudojimo priverstiniam darbui ir paslaugoms nusikaltimo kvalifikuojantys požymiai – vertimas dirbti vergovės ar kitokiomis nežmoniškomis sąlygomis.

Kaip jau minėta pirmoje šio darbo dalyje, pagal Konvencijos dėl vergijos 1 str. 1 d. vergija tai – „padėtis ar būklė asmens, su kuriuo elgiamasi iš dalies arba visiškai taip, kaip su nuosavybe“ (1926). Taigi, vergija arba vergovė suvokiama kaip reiškinys, kai su žmogumi elgiamasi kaip su objektu, t. y. daiktu, preke, šeimininko nuosavybe. Atitinkamai išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms vergijos sąlygomis, reiškia, kad su žmogumi, kuris verčiamas dirbti elgiamasi ne kaip su žmogumi, o kaip su daiktu ir kaltininko nuosavybe.

Kitokių nežmoniškų sąlygų sąvokos baudžiamieji įstatymai nepateikia. Kitokios nežmoniškos sąlygos, kaip nurodo LAT, savo turiniu yra analogiškos ypatingai išnaudojamo darbo sąlygų sąvokai. Remiantis 2009 m. birželio 18 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos Nr. 2009/52/EB, kuria nustatomi sankcijų ir priemonių nelegaliai esančių trečiųjų šalių piliečių darbdaviams būtiniausi standartai, 2 str. i p. tokios sąlygos atsiranda dėl diskriminacijos, lyties ar kitų priežasčių, kai yra labai didelė disproporcija, palyginti su teisėtai dirbančių darbuotojų darbo sąlygomis, ir kai jos daro poveikį darbuotojų sveikatai, saugai bei yra nesuderinamos su žmogaus orumu (2024 m. lapkričio 21 d. LAT apžvalga...). Taip pat, nežmoniškomis sąlygomis laikytinas ir vertimas dirbti pavyzdžiui, dideliame karštyje, šaltyje, toksiškoje, radioaktyvioje aplinkoje be apsaugos priemonių ir darbas kitomis nepriimtinais sąlygomis (Gruodytė, 2021, p. 139). Neįmanoma įvardinti visų nežmoniškų sąlygų sąrašo, nes šie vertimo dirbti būdai nuolat kinta.

Svarbu pabrėžti, kad tam, jog būtų taikomi analizuojami kvalifikuojantys požymiai (vergija, kitos nežmoniškos sąlygos), privalu nustatyti, ar išnaudojamam žmogui buvo sukeltos fizinės ir dvasinės kančios. Šios kančios pasireiškia nesuteikimu patenkinti būtinų žmogiškųjų poreikių, tokių kaip miegas, poilsis, pavalgymas, gamtinių reikalų atlikimas, laisvalaikis po darbo valandų, bendravimas su šeima, artimaisiais ir kt. (LAT 2022 m. kovo 2 d. nutartis..., Gruodytė, 2021, p. 139).

Pastebėtina, kad, vergija ir kitos nežmoniškos sąlygos – vertinamasis kriterijus. Ar konkrečiu atveju sąlygos buvo nežmoniškos, kiekvieną kartą, teismas sprendžia individualiai, atsižvelgdamas į bylos aplinkybes.

Pavyzdžiui, išnaudojimas priverstiniam darbui vergijos bei panašiomis į vergiją sąlygomis nustatytas nukentėjusiojo V. U. atžvilgiu. Vištų gaudymo ūkyje V. U. dirbo ilgas valandas nuo 7 val.

ryto iki 23.30 val., be poilsio dienų ir atostogų, gyveno perpildytuose gyvenamuosiuose namuose antisanitarinėmis sąlygomis, kur miegodavo ant čiužinių, buvo kandžiojamas blakių, jam buvo draudžiama bendrauti su kitų gyvenamųjų namų gyventojais, nurodinėjama, ką galima daryti ir ko negalima, jo atžvilgiu buvo taikoma baudų sistema ir net už menkaverčius nusižengimus atimamas menkas darbo užmokestis. V. U. susižalojus jam nebuvo suteikiama medicininė pagalba, jis buvo nuolat žeminamas (Klaipėdos apygardos teismo 2017 m. rugpjūčio 11 d. nutartis...).

Nežmoniškos sąlygos nustatytos D. I. atžvilgiu. Jis, pardutuvėje dirbo 10 val. į dieną, be poilsio dienų, ten pat ir gyveno, kur nebuvo būtinų sąlygų gyventi, t. y. nebuvo sąlygų normaliam miegui, pavalgymui, gamtinių reikalų atlikimui, jis nuteistųjų buvo žeminamas. Už pardutuvės neatsidarymą buvo sumuštas (LAT 2021 m. sausio 6 d. nutartis...).

Pastebėtina, kad praktikoje teismams iškyla sunkumų atibojant vergijos ir kitokių nežmoniškų sąlygų kategorijas, todėl pasitaiko atveju, kai teismai nustatydami išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms kvalifikuojančius požymius vergovę ir kitas nežmoniškas sąlygas konstatuoja kartu (pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinio teismo 2017 m. rugpjūčio 29 d. nutartis...). Manytina, iš dalies taip yra todėl, kad nepriklausomai nuo to, ar nustatomos vergovės, ar kitokios nežmoniškos sąlygos, išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms tokiomis sąlygomis jau laikomas kvalifikuota veika.

Visgi, darbo autorės manymu, vergovė yra siejama su asmens visišku žmogaus laisvės atėmimu ir jo išnaudojimu kaip nuosavybės. Tuo tarpu nežmoniškos sąlygos – nepakeliamos, pavojingos, nepriimtinos sąlygos, tačiau taikant jas su žmogumi nesielgiama kaip su nuosavybe. (Atitinkamai nesutiktina su teismų praktika, kurioje konstatuojama, kad nuteistasis su nukentėjusiais iš dalies elgėsi kaip su savo nuosavybe ir vertė juos dirbti nežmoniškomis sąlygomis (Lietuvos apeliacinio teismo 2021 m. birželio 1 d. nutartis...). Jei su žmogumi elgiamasi kaip su nuosavybe, tai vienareikšmiškai yra vergovė.) Tad, manytina, kad konstatuojant išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms kvalifikuojantį požymį, siekiant teisinio aiškumo, būtina aiškiai atriboti, ar žmogus buvo išnaudojamas vergijos ar nežmoniškomis sąlygomis.

Bet kokių atveju vertimas dirbti vergijos ar nežmoniškomis sąlygomis kaip kvalifikuojantis požymis bus konstatuotas tik tuomet, kai bus nustatytas bent vienas iš BK 147 (1) str. 1 d. įtvirtintų alternatyvių veikos padarymo požymių.

Apibendrinant, išnaudojimas priverstiniam darbui ir paslaugoms bus pripažįstama kvalifikuota nusikalstama veika, kai kartu su bent vienu iš BK 147 (1) str. 1 d. įtvirtintų alternatyvių veikos padarymo požymių, nustatomos vergovės ar kitokios nežmoniškos sąlygos. Teismai ne visuomet atriboja, ar žmogus buvo išnaudojamas vergovės, ar kitomis nežmoniškomis sąlygomis. Nors nusikaltimas bus kvalifikuotu nepriklausomai nuo to, ar nustatomos vergovės, ar kitokios

nežmoniškos sąlygos, siekiant teisinio aiškumo, būtina nustatyti, ar nukentėjusysis buvo verčiamas dirbti vergovės ar nežmoniškomis sąlygomis.

3. IŠNAUDOJIMO PRIVERSTINIAM DARBUI AR PASLAUGOMS NUSIKALTIMO, KAIP PREKYBOS ŽMONĖMIS RŪŠIES ATRIBOJIMAS NUO KITŲ NUSIKALSTAMŲ VEIKŲ

3.1. Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms atribojimas nuo prekybos žmonėmis pagal BK 147 str.

Iš pirmo žvilgsnio, prekybos žmonėmis ir išnaudojimo priverstiniam darbui ir paslaugoms, kuris yra viena iš prekybos žmonėmis rūšių, nusikalstamos veikos yra itin panašios, tačiau yra esminių skirtumų, remiantis kuriais jas galima atriboti. Tiek panašumus, tiek skirtumus galima aiškiai įžvelgti palyginant BK 147 ir BK 147 (1) str. įtvirtintų nusikalstamų veikų sudėtis (žr. į žemiau pateiktą lentelę Nr. 1).

1. lentelė. BK 147 ir BK 147 (1) str. įtvirtintų nusikalstamų veikų sudėčių palyginimas

Nusikaltimų sudėtis	Prekyba žmonėmis	Išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms
Objektas (tiesioginis)	Žmogaus veiksmų laisvė	Asmens laisvė pasirinkti veiklą
Objektyvieji požymiai		
Nusikalstami veiksmai	Pardavimas, pirkimas, kitoks perleidimas ar įgijimas, verbavimas, gabenimas, laikymas nelaisvėje	Neteisėtas vertimas dirbti tam tikrą darbą, neteisėtas vertimas teikti tam tikras paslaugas, vertimas elgetauti
Nusikalstamos veikos padarymo būdai	Fizinis smurtas, grasinimai, kitoks atėmimas galimybės priešintis, pasinaudojimas asmens priklausomumu ar pažeidžiamumu, apgaulė, priėmimas ar sumokėjimas pinigų, gavimas ar suteikimas kitokios naudos asmeniui, kuris faktiškai kontroliuoja nukentėjusį asmenį.	
Nukentėjusysis	18 m. sulaukęs asmuo	Vaikas ir 18 m. sulaukęs asmuo
Subjektas	Fizinis 16 m. sulaukęs asmuo ir juridinis asmuo	
Subjektyvieji požymiai		
Kaltė	Tiesioginė tyčia	

Šaltinis: sudaryta darbo autorės remiantis BK 147 ir BK 147 (1) str.

Iš pateiktos lentelės matome, kad prekybos žmonėmis nusikalstamos veikos tiesioginis objektas – žmogaus veiksmų laisvė. Teismų praktikoje ši laisvė aiškinama kaip „asmens gebėjimas nuspręsti ir veikti savarankiškai, pasirinkti savo elgesio variantą, rinktis iš keleto apsisprendimo ir veikimo alternatyvų (valios laisvė). Pažeisti kito žmogaus valios laisvę reiškia atimti galimybę pačiam pasirinkti elgesio variantą, priversti jį elgtis taip, kaip nori kaltininkas, palenkti jo valią, įgyti jo laisvę varžančią kontrolę ir pan.“ (Klaipėdos apygardos teismo 2024 m. kovo 28 d. nutartis...). Taigi, žmogaus veiksmų laisvę galima apibūdinti kaip nukentėjusio asmens savo nuožiūra pasirinktą tam tikrą elgesio variantą arba tiesiog asmens diskreciją. Tuo tarpu tiesioginis išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms objektas – asmens laisvė pasirinkti veiklą. Matome, kad žmogaus veikimo laisvė čia yra susiaurinama iki laisvės pasirinkti darbą, verslą, užsiėmimą. Taigi, prekybos žmonėmis objektas yra akivaizdžiai platesnis nei išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms atveju.

Pereinant prie objektyvių požymių palyginimo itin svarbu paminėti vieną LAT išaiškinimą. Teismas akcentavo, kad BK 147 str. įtvirtinta „prekybos žmonėmis norma, nustatanti baudžiamąją atsakomybę už įvairius sandorius, sudarančius prielaidas išnaudoti žmogų, neapima paties išnaudojimo“ (2024 m. lapkričio 21 d. LAT apžvalga...). Taigi, prekybos žmonėmis nusikaltimas tik sudaro prielaidas išnaudojimui, bet pats išnaudojimas kvalifikuojamas pagal atskirus BK str. Vienas jų – išnaudojimas priverstiniam darbui ir paslaugoms. Tai reiškia, kad būtent išnaudojimas yra pagrindinis kriterijus, leidžiantis atriboti BK 147 str. ir 147 (1) str. numatytas veikas ir taikyti atitinkamą baudžiamąją atsakomybę. Analizuojant prekybos žmonėmis normos objektyviuosius požymius, matome, kad įstatymų leidėjas įvardija tokius alternatyvius nusikalstamus veiksmus: pardavimą, pirkimą, kitokį perleidimą ar įgijimą, verbavimą, gabenimą, laikymą nelaisvėje. Tuo tarpu išnaudojimo priverstiniam darbui ir paslaugoms atveju alternatyvūs veiksmai yra: neteisėtas vertimas dirbti tam tikrą darbą, neteisėtas vertimas teikti tam tikras paslaugas, vertimas elgetauti. Būtent šie skirtingi alternatyvūs veiksmai aiškiai parodo, kad prekyba žmonėmis neapima išnaudojimo.

Nusikalstamos veikos alternatyvūs padarymo būdai, abiejų nusikalstamų veikų atveju sutampa. Tai – fizinis smurtas, grasinimai, kitoks atėmimas galimybės priešintis, pasinaudojimas asmens priklausomumu ar pažeidžiamumu, apgaulė, priėmimas ar sumokėjimas pinigų, gavimas ar suteikimas kitokios naudos asmeniui, kuris faktiškai kontroliuoja nukentėjusį asmenį.

Kadangi vaiko pirkimą pardavimą įtvirtina speciali, BK 157 str. išdėstyta norma, nukentėjusiuoju nuo prekybos žmonėmis gali būti tik pilnametis, t. y. 18 metų sulaukęs asmuo. Kadangi BK specialios normos, skirtos tik vaikų išnaudojimui priverstiniam darbui ar paslaugoms nenumato, BK 147 (1) str. atveju – nukentėjusiuoju gali būti ir vaikas, ir suaugęs asmuo.

Prekybos žmonėmis ir išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms subjektas sutampa. Juo gali būti tiek fizinis, 16 metų amžiaus sulaukęs asmuo, tiek juridinis asmuo.

Nagrinėjant subjektyviuosius požymius, galima pastebėti, kad abiejų nusikalstamų veikų subjektyvusis požymis kaltė taip pat sutampa. Tiek prekyba žmonėmis, tiek išnaudojimas priverstiniam darbui padaromi tiesiogine tyčia, t. y. „kaltininkas suvokia, kad jo veikoje yra visi objektyvieji prekybos žmonėmis požymiai, ir nori taip veikti“ (2024 m. lapkričio 21 d. LAT apžvalga...). Taigi, prekybos žmonėmis atveju kaltininkas supranta, kad įgyja, perleidžia, verbuoja, gabena ar laiko nelaisvėje kitą žmogų, žino, kad siekiant kontrolės prieš šį žmogų buvo ar bus naudojamas smurtas, grasinimai, apgaulė, piktnaudžiaujama jo priklausomumu ar pažeidžiamumu, ar sumokama jį kontroliuojančiam asmeniui, siekia, kad šis žmogus būtų jo ar kitų asmenų išnaudojamas prostitucijai, pornografijai ar priverstiniam darbui arba, nors to ir nesiekia, bet žino apie tai ir nori taip veikti (Šiaulių apygardos teismo 2022 m. rugpjūčio 4 d. nutartis...). Tuo tarpu išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms atveju kaltininkas supranta, kad palaužęs nukentėjusiojo valią verčia jį dirbti, teikti paslaugas arba elgetauti ir sąmoningai to siekia.

Nors prekyba žmonėmis ir išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms turi aiškius attribojimo elementus, dėl to šiuos nusikaltimus siejančių panašumų pasitaiko atvejų, kai teismų praktikoje tam tikra nusikalstama veika yra neteisingai kvalifikuojama. Tą iliustruoja viena baudžiamoji byla.

Šioje byloje nustatyta, kad V. D. apgaule prisiviliojo D. Ž. dirbti jo asmeniniu vairuotoju, pažadėdamas palankias darbo sąlygas ir tinkamą atlyginimą. Tačiau sudarius fiktyvią darbo sutartį ir pradėjus D. Ž. dirbti, V. D. naudodamas fizinį ir psichinį smurtą, pasinaudodamas D. Ž. pažeidžiamumu dėl jauno amžiaus ir jo paties sukurtu priklausomumu dėl darbo santykių jį vertė dirbti neatlygintinai ir nežmoniškomis sąlygomis. Apygardos teismas šį nusikaltimą kvalifikavo pagal BK 147 str., t. y. kaip prekybą žmonėmis. Šis teismas konstatavo, kad nuteistojo veika pasireiškė verbavimu, tačiau neatskleidė, koku būdu šiuo atveju pasinaudojimas nukentėjusiojo pažeidžiamumu padėjo nuteistajam užverbuoti nukentėjusįjį. Nuosprendyje neatskleista, koku būdu užverbuoti nukentėjusįjį padėjo ir kiti nuteistojo panaudoti valios palenkimo būdai – fizinio bei psichinio smurto panaudojimas, kurie, kaip matyti iš bylos aplinkybių, buvo panaudoti jau tuo metu kai nukentėjusysis dirbo. Teismas apibūdino kiekvieną iš jų, tačiau tiek iš išdėstytų motyvų, tiek ir nuteistojo veikos aprašymo galima spręsti, kad jam inkriminuotus valios palenkimo būdus nuteistasis panaudojo ne siekdamas užverbuoti nukentėjusįjį asmeninio vairuotojo darbui, bet siekdamas priversti jį dirbti. Atsižvelgiant į tai, apeliacinis teismas konstatavo, kad V. D. veika pasireiškė ne verbavimu siekiant, kad nukentėjusysis būtų išnaudotas priverstiniam darbui, bet neteisėtu vertimu dirbti vairuotojo darbą. Todėl nuteistojo veiksmai labiau atitinka ne prekybos žmonėmis, bet BK 147 (1) str. įtvirtintą – išnaudojimo priverstiniam darbui, nusikaltimo sudėtį. Atitinkamai apeliacinis

teismas apygardos teismo nuosprendį pakeitė: V. D. nusikalstamą veiką, kvalifikuotą pagal BK 147 str. 1 dalį, kvalifikavo pagal BK 147 (1) str. 2 dalį (Lietuvos apeliacinio teismo 2020 m. birželio 22 d. nuosprendis...). Pateiktas pavyzdys atskleidžia, kad įvykdyta nusikalstama veika neatitiko prekybos žmonėmis objektyviųjų požymių, nes nebuvo verbavimo kaip valios palenkimo būdo prieš pradedant darbą. Nebuvo verbavimo tikslu išnaudoti, o buvo tiesioginis vertimas dirbti panaudojant fizinį, psichinį smurtą ir pasinaudojant nukentėjusiojo pažeidžiamu. Akivaizdu, kad šiuo atveju buvo įvykdytas BK 147 (1) str. įtvirtintas nusikaltimas. Džiugu, kad apeliacinės instancijos teismas apygardos teismo klaidą ištaisė ir nusikalstama veika buvo kvalifikuota teisingai.

Apibendrinant, prekyba žmonėmis ir išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms turi 3 bendrus ir 3 skirtingus bruožus. Sutampa nusikalstamos veikos padarymo būdai, vienodas nusikaltimo subjektas (16 m. sulaukęs fizinis ir juridinis asmuo) ir kaltė, kuri abiem atvejais yra tiesioginė. Skiriasi – nusikaltimo objektas, kuris prekybos žmonėmis atveju yra platesnis. Skiriasi nusikalstami veiksmai, kurie rodo, kad prekyba žmonėmis neapima paties išnaudojimo. Išnaudojimo priverstiniam darbui atveju nukentėjusysis ne tik pilnametis, tačiau ir vaikas. Kadangi išnaudojimas priverstiniam darbui ir paslaugoms yra prekybos žmonėmis rūšis, akivaizdu, kad prekyba žmonėmis platesnio pobūdžio norma, o BK 147 (1) str. tik ją papildo. Visgi, BK 147 (1) str. yra savarankiška nusikalstama veika ir BK 147 str. negali būti taikoma kaip alternatyvi norma vietoje BK 147 (1) str. kvalifikuojant nusikalstamą veiką. Praktikoje, dėl analizuojamų nusikalstamų veikų panašumo pasitaiko, atveju, kai teismai klaidingai identifikuoja padarytą nusikalstamą veiką.

3.2. Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms atribojimas nuo naudojimosi asmens priverstiniu darbu ar paslaugomis pagal BK 147 (2) str.

BK 147 (2) str. numatyta baudžiamoji atsakomybė tam, „kas naudojosi žmogaus darbu ar teikiamomis paslaugomis, įskaitant prostituciją, žinodamas ar turėdamas ir galėdamas žinoti, kad asmuo šį darbą dirba ar šias paslaugas teikia dėl to, kad prieš jį išnaudojimo tikslais buvo panaudotas fizinis smurtas, grasinimai, apgaulė arba kiti šio kodekso 147 straipsnyje nurodyti būdai“. Kaip pažymima, LAT praktikoje, naudojimosi asmens priverstiniu darbu ar paslaugomis kriminalizavimas minėtame BK straipsnyje sietinas ES teisės aktu⁴, kurių paskirtis siekti, kad naudojimasis paslaugomis, kurios teikiamos kaip prekybos žmonėmis pasekmė, būtų baudžiamas, įgyvendinimu

⁴ 2005 m. gegužės 16 d. Europos Tarybos Konvencija dėl veiksmų prieš prekybą žmonėmis, 2011 m. balandžio 5 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva Nr. 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, pakeičianti Tarybos pamatinį sprendimą 2002/629.

(2024 m. lapkričio 21 d. LAT apžvalga...). Taigi, analizuojamuose straipsniuose baudžiamas naudojimasis žmogaus darbu ar teikiamomis paslaugomis ir taip kovoama su žmonių išnaudojimo darbui ar paslaugomis paklausa. „Nes jeigu nebūtų paklausos, tuomet nusikaltėliai ir nebūtų suinteresuoti šių nusikalstamų veikų vykdyti“ (Gruodytė, 2021, p. 141).

Pagal BK 147(2) str. įtvirtintą nusikalstamos veikos sudėtį galima teigti, kad nukentėjusysis nesavanoriškai ir nelaisva valia pasirinko tam tikrą veiklą, t.y. darbą, kurį dirba, ar paslaugų, kurias teikia. Vadinasi, tiesioginis naudojimosi asmens priverstiniu darbu ar paslaugomis objektas, kaip ir išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms nusikalstamos veikos atveju, tas pats – asmens laisvė pasirinkti veiklą.

Tačiau akivaizdu, kad naudojimasis pagal BK 147 (2) str. ir išnaudojimas pagal BK 147 (1) str. skirtingi terminai. Lietuvių kalbos žodynas žodį „naudoti“ aiškina, kaip vartoti ką nors patiriant naudą (2018). Taigi, naudojimasis žmogaus darbu ar teikiamomis paslaugomis yra naudos gavimas pasinaudojant žmogaus darbu arba paslaugomis. LAT, paaiškina dar išsamiau. Anot jo, baudžiamoji atsakomybė pagal BK 147 (2) str. sietina su naudos, kurią teikia prekybos žmonėmis auka savo darbu (2024 m. lapkričio 21 d. LAT apžvalga...). Tuo tarpu išnaudojimas – atliekamas darbas, kurį asmuo yra verčiamas daryti. Šiuo atveju kaltininkas tiesiogiai išnaudoja žmogų versdamas jį dirbti, teikti paslaugas. Taigi, naudojimosi žmogaus darbu ar paslaugomis „subjektas yra ne asmuo, kuris užsiima prekyba žmonėmis ir gauna iš jos kažkokią naudą, o su prekyba žmonėmis, kaip nusikalstamos veikos darymu, nesusijęs trečiasis asmuo, kuris naudojasi asmens priverstiniu darbu ar paslaugomis, t. y. klientas“ (LAT 2018 m. lapkričio 27 d. nutartis...). Nors teismų praktikoje tokio atvejo nebuvo, manytina, kad gali pasitaikyti situacija, kai kaltininkas išnaudoja žmogų priverstiniam darbui ar paslaugomis ir pats tokiu darbu ar paslaugomis naudojasi. Darbo autorės manymu, tuomet nusikalstama veika būtų kvalifikuojama kaip BK 147 (1) str. ir BK 147 (2) str. numatytų veikų sutaptis.

Tiek BK 147 (2) str., tiek BK 147 (1) str. nusikaltimo subjektas yra 16 metų sulaukęs fizinis asmuo, taip pat ir juridinis asmuo.

Nukentėjusiuoju nuo naudojimosi priverstiniu darbu ar paslaugomis kaip ir išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms atveju, gali būti tiek pilnametis, tiek vaikas, nes BK specialios normos, skirtos tik naudojimuisi vaikų priverstiniu darbu ar paslaugomis, nenumato.

Naudojimosi žmogaus darbu ar teikiamomis paslaugomis atveju, kaltininkas prieš nukentėjusįjį pats nenaudoja nusikalstamų veiksmų ir BK 147 str. nurodytų veikos padarymo būdų, tačiau žino, ar turi žinoti, kad šie būdai skirti nukentėjusiojo valiai palenkti yra naudojami kitų asmenų. Taigi, BK 147 (2) str. subjektas, kaip ir BK 147 (1) str. subjektas, veikia tiesiogine tyčia.

Apibendrinant, atriboti BK 147 (2) str. ir BK 147 (1) str. numatytas nusikalstamas veikas galima pagal objektyvųjį požymį – padarytą veiką. Naudojantis priverstiniu darbu ar paslaugomis iš to gaunama nauda, bet žmogus tiesiogiai neišnaudojamas, t. y. neverčiamas dirbti. Jei žmogus verčiamas dirbti, ši nusikalstama veika bus kvalifikuojama pagal BK 147 (1) str. Naudojimosi priverstiniu darbu ar teikiamomis paslaugomis atveju subjektas yra trečiasis asmuo, t. y. klientas, kuris žino, kad asmuo, kurio darbu ar paslaugomis jis naudojasi yra verčiamas dirbti. Tuo tarpu subjektas pagal BK 147 (1) str. nukentėjusįjį pats verčia dirbti.

IŠVADOS

1. Prekyba žmonėmis pasireiškia įvairiomis išnaudojimo rūšimis viena kurių – išnaudojimas priverstiniam darbui. Išnaudojimas priverstiniam darbui – tai bet koks fizinio ar juridinio asmens atliekamas darbas (fizinis, protinis, legalus, nelegalus ir pan.) arba valstybinės institucijos ar valstybės tarnautojo atliekama tarnyba, kurį (-ią) asmuo yra verčiamas (naudojant prievartą) daryti be jo sutikimo. Išnaudojimas priverstiniam darbui gali pasireikšti 8 pagrindinėmis formomis, kurios atspindi skirtingą socialinį, ekonominį, politinį kontekstą, kuris nulemia žmonių išnaudojimą. Tačiau šis sąrašas nėra baigtinis.

2. Išnaudojimo priverstiniam darbui, kaip prekybos žmonėmis rūšies įtvirtinimas BK ir jo raida – glaudžiai susijusi su tarptautinių įsipareigojimų vykdymu ir poreikiu veiksmingiau kovoti su šiuo reiškiniu. Kaip savarankiška nusikalstama veika BK 147 (1) str. jis kriminalizuotas 7 m. vėliau už prekybą žmonėmis ir keistas tik 3 kartus.

3. Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms rūšinis objektas – žmogaus fizinė ir valios laisvė, tiesioginis objektas – asmens laisvė pasirinkti veiklą. Prievarta atliekamas darbas pripažįstamas ir toks, už kurį sumokama. Išnaudojimo priverstiniam darbui ir paslaugoms nusikaltimas apima platų veikos padarymo būdų spektrą, pasireiškiantį įvairiais alternatyviais, piktavališkais, būtinai palenkiančiais (visiškai ar dalinai) nukentėjusiojo valią, kaltininko veiksmais. Privalu panaudoti bent vieną valios palenkimo būdą. Remiantis 2017 - 2024 m. teismų praktika dažniausiai panaudojama apgaulė ir pasinaudojimas nukentėjusiojo pažeidžiamumu. Nukentėjusysis – tiek pilnametis asmuo, tiek vaikas. Dažniausiai nukentėjusieji yra socialiai pažeidžiami vyrai. Išnaudojant priverstiniam darbui bendrininkai atlieka verbavimo, gabenimo, išnaudojimo darbui ir kontroliavimo vaidmenis. Visi jie – bendravykdytojai. Priežastinis ryšys egzistuoja tuomet, kai bendrininkas, suvokia, kad atlieka savo vaidmenį, nusikaltime, kuriame siekiama išnaudoti žmogų priverstiniam darbui. Išnaudojimo priverstiniam darbui ir paslaugoms subjektas yra 16 m. sulaukęs pakaltinamas fizinis ir juridinis asmuo. Tačiau 2017 - 2024 m. teismų praktikoje dar nebuvo nė vieno atvejo, kad už šią nusikalstamą veiką baudžiamoji atsakomybė būtų taikoma juridiniam asmeniui. Kaltė pasireiškia tik tiesiogine tyčia. Todėl būtina nustatyti, ar kaltininkas žinojo, kad palaužęs nukentėjusiojo valią verčia jį dirbti ar teikia paslaugas ir sąmoningai to siekia. Taigi, *mens rea* privalo būti neabejotinai įrodytas.

4. Išnaudojimas priverstiniam darbui ir paslaugoms bus pripažįstama kvalifikuota nusikalstama veika, kai kartu su bent vienu iš BK 147 (1) str. 1 d. įtvirtintų alternatyvių veikos padarymo požymių, nustatomos vergovės ar kitokios nežmoniškos sąlygos. Teismai ne visuomet atriboja, ar žmogus buvo išnaudojamas vergovės, ar kitomis nežmoniškomis sąlygomis.

5. BK 147 str. ir BK 147 (1) str. galima atriboti per: 1) nusikaltimo objektą, kuris prekybos žmonėmis atveju yra platesnis; 2) nusikalstamus veiksmus, kurie rodo, kad prekyba žmonėmis neapima paties išnaudojimo; 3) per nukentėjusįjį, kuris išnaudojimo priverstiniam darbui atveju yra ne tik pilnametis, tačiau ir vaikas. Kadangi išnaudojimas priverstiniam darbui ir paslaugoms yra prekybos žmonėmis rūšis, akivaizdu, kad prekyba žmonėmis platesnio pobūdžio norma, o BK 147 (1) str. tik ją papildo. Visgi, BK 147 (1) str. yra savarankiška nusikalstama veika ir BK 147 str. negali būti taikoma kaip alternatyvi norma vietoje BK 147 (1) str. kvalifikuojant nusikalstamą veiką. Praktikoje, dėl analizuojamų nusikalstamų panašumų (sutampa nusikalstamos veikos padarymo būdai, subjektas, tyčinė kaltė) pasitaiko atvejų, kai teismai klaidingai identifikuoja padarytą nusikalstamą veiką. Atriboti BK 147 (2) str. ir BK 147 (1) str. numatytas nusikalstamas veikas galima pagal objektyvųjį požymį – padarytą veiką. Naudojantis priverstiniu darbu ar paslaugomis iš to gaunama nauda, bet žmogus tiesiogiai neišnaudojamas, t. y. neverčiamas dirbti. Naudojimosi priverstiniu darbu ar teikiamomis paslaugomis atveju subjektas yra trečiasis asmuo, t. y. klientas, kuris žino, kad asmuo, kurio darbu ar paslaugomis jis naudojasi yra verčiamas dirbti. Tuo tarpu subjektas pagal BK 147 (1) str. nukentėjusįjį pats verčia dirbti.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Norminiai teisės aktai:

Tarptautiniai šaltiniai:

1. Slavery Convention (1926) [interaktyvus] Prieiga per internetą: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/slavery.pdf>. [žiūrėta 2025 m. sausio 15 d.].
2. Protokolas dėl prekybos žmonėmis, ypač moterimis ir vaikais, prevencijos, sustabdymo bei baudimo už vertimąsi ja, papildantis Jungtinių Tautų Organizacijos Konvenciją prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą (2000). *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 49-2166.
3. Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 29 „Dėl priverstinio ar privalomojo darbo“ (1995). *Valstybės žinios*, 1996, 27, 648.
4. Tarptautinės darbo organizacijos konvencija dėl nepriimtino vaikų darbo uždraudimo ir neatidėliotinų veiksmų tokiam darbui panaikinti (1999). *Valstybės žinios*, 2003, 49-2161.
5. Tarptautinės darbo organizacijos 1930 m. konvencijos dėl priverstinio ar privalomojo darbo protokolas (2014). TAR, 2020, Nr. 868.
6. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1995). *Valstybės žinios*, 40-987.
7. 2005 m. gegužės 16 d. Europos Tarybos Konvencija dėl veiksmų prieš prekybą žmonėmis (2012). *Valstybės žinios*, 96-4916.
8. 2002 m. liepos 19 d. Europos Sąjungos Tarybos pamatinis sprendimas dėl kovos su prekyba žmonėmis 2002/629/TVR. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*, L 203, 01/08/2002.
9. 2011 m. balandžio 5 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva Nr. 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, pakeičianti Tarybos pamatinį sprendimą 2002/629/TVR. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*, 2011 04 15.
10. 2009 m. birželio 18 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2009/52/EB, kuria numatomi sankcijų ir priemonių nelegaliai esančių trečiųjų šalių piliečių darbdaviams būtiniausi standartai. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*, 2009 06 30.

Nacionaliniai šaltiniai:

11. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, Nr. 33-1014.
12. Lietuvos tarybų socialistinės Respublikos baudžiamasis kodeksas (1961). *Valstybės žinios*, Nr. 18-147.
13. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (2000). *Valstybės žinios*, Nr. 89-2741.

14. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 60, 147-1, 151-1, 189, 214, 218, 224-1 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas (2020). TAR, Nr. 24234.
15. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 3, 60, 99, 100, 100(1), 100(2), 100(3), 103, 107, 108, 109, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 143, 145, 146, 147, 147(1), 147(2), 148, 149, 150, 151, 151(1), 152, 152(1), 156, 157, 159, 160, 161, 162, 169, 170, 170(1), 170(2), 172, 173, 174, 175, 176, 178, 180, 181, 182(1), 185, 188, 189, 189(1), 191, 192, 193, 194, 196, 197, 198, 198(1), 198(2), 202, 206, 207, 208, 209, 210, 213, 214, 215, 217, 218, 224, 229, 231, 232, 233, 234, 236, 238, 249(1), 250, 250(2), 250(4), 250(5), 251, 256, 256(1), 257, 257(1), 258, 259, 262, 265, 267, 267(1), 267(2), 267(3), 268, 270, 270(2), 270(3), 273, 274, 275, 276, 276(1), 276(2), 276(3), 277, 278, 279, 280, 281, 283, 285, 286, 287, 288, 289, 292, 292(1), 294, 295, 296, 297, 299, 300, 301, 302, 302(1), 303, 304, 306, 306(1), 306(2), 307, 308, 309, 310, 311, 312 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas (2024). TAR, Nr. 19686.
16. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro, Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2015 m. gruodžio 17 d. įsakymas Nr. I-327/1V-1015/A1-758 „Dėl Prekybos žmonėmis aukų nustatymo, ikiteisminio tyrimo ir tarpinstitucinio bendradarbiavimo rekomendacijų patvirtinimo.“ TAR, Nr. 20631.
17. Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 3, 60, 99, 100, 100(1), 100(2), 100(3), 103, 107, 108, 109, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 143, 145, 146, 147, 147(1), 147(2), 148, 149, 150, 151, 151(1), 152, 152(1), 156, 157, 159, 160, 161, 162, 169, 170, 170(1), 170(2), 172, 173, 174, 175, 176, 178, 180, 181, 182(1), 185, 188, 189, 189(1), 191, 192, 193, 194, 196, 197, 198, 198(1), 198(2), 202, 206, 207, 208, 209, 210, 213, 214, 215, 217, 218, 224, 229, 231, 232, 233, 234, 236, 238, 249(1), 250, 250(2), 250(4), 250(5), 251, 256, 256(1), 257, 257(1), 258, 259, 262, 265, 267, 267(1), 267(2), 267(3), 268, 270, 270(2), 270(3), 273, 274, 275, 276, 276(1), 276(2), 276(3), 277, 278, 279, 280, 281, 283, 285, 286, 287, 288, 289, 292, 292(1), 294, 295, 296, 297, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 306, 306(1), 306(2), 307, 308, 309, 310, 311, 312 straipsnių bei priedo pakeitimo įstatymo, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 362(1) straipsnio pakeitimo ir Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatymo Nr. Xi-2234 8 straipsnio pakeitimo įstatymo projektą (2024). Nr. G.-2614.
18. Baudžiamojo kodekso 48, 60, 145, 147, 157, 212, 213, 214, 215, 226, 249, 251, 252, 256, 267, 270, 272, 274, 280 straipsnių ir priedo pakeitimo ir papildymo bei Kodekso papildymo 147(1), 199(1), 199(2), 267(1), 270(1) ir 308(1) straipsniais įstatymo projekto aiškinamasis raštas (2005). Nr. XP-418.

19. Baudžiamojo kodekso 147, 147(1), 157 ir 303 straipsnių pakeitimo, Kodekso papildymo 147(2) straipsniu ir Kodekso priedo papildymo įstatymo projekto aiškinamasis raštas (2011). Nr. XIP-4001.
20. Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 60, 147(1), 151(1), 189, 214, 218, 224(1) straipsnių ir kodekso priedo pakeitimo įstatymo, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 212, 254 ir 327 straipsnių pakeitimo įstatymo ir Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatymo Nr. Xi-2234 8 straipsnio pakeitimo įstatymo projektų.

Specialioji literatūra:

21. Abramavičius, A. et al. (2003). *Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis, 3-asis papildytas leidimas*. Vilnius: Eugrimas.
22. Allain, J. (2017). White slave traffic in International Law. *Journal of trafficking and human exploitation*, 1, 1.
23. Ashworth, A. (2006). *Principles of Criminal Law*. Oxford: Oxford University Press.
24. Bales, K. (1999). *Disposable People: New Slavery in the Global Economy*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles, California.
25. Bazylevas, I. ir Pajaujis, V. (2015). *Prekyba žmonėmis ir sisteminis požiūris kaip problemos sprendimas. Mokslo studija*. Vilnius, Teisės institutas.
26. Benito - Sánchez, D. (2021). The response of the spanish criminal law to forced labour practices in transnational corporations. *LESIJ - LEX et scientia. International Journal No. XXVIII*, Vol. 1.
27. Bezemek, C. (2014). Services Exacted Instead of Compulsory Military Service: The Structure of the “Prohibition of Forced or Compulsory Labour” according to Article 4 (2) of the ECHR. *E.H.R.L.R.*, 3.
28. Bolzanas, D., Drakšienė, A. (2004). Prekybos žmonėmis samprata. *Teisė*, 53.
29. Bučiūnas, G. ir Velička, V. (2020). Pareigūnų kompetencijos užkardant prekybą žmonėmis Ukrainoje ir Lietuvoje. *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka*, 25.
30. Burda, R., Gruodytė, E. ir Krikščiūnas, R. (2007). *Prekybos žmonėmis nusikaltimų tyrimo metodika*. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija.
31. Busse, M., Braun, S. (2003). Trade and investment effects of forced labour: an empirical assessment. *International labour review*, 142, 1.
32. Bužinskas, G. (2016). Laisvė pasirinkti darbą. Iš autorių kolektyvas. Darbo teisės principai ir jų taikymas Lietuvos teismų praktikoje. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Registrų centras.

33. Chance, C. (2023). Forced labour: new regulations are changing contractual obligations across the world. *Thought Leadership*.
34. Dermine, E. (2014). Activation Policies for the Unemployed and the International Human Rights Case Law on the Prohibition of Forced Labour. *Européen des droits de l'homme*, 5, 13.
35. Enrile, A. (2017). Ending Human Trafficking and Modern-day Slavery: Freedom's Journey: *SAGE Publications*.
36. Fedosiuk, O. (2003). Prekyba žmonėmis kaip nusikaltimas žmogaus laisvei. *Jurisprudencija*, 45, 37.
37. Fedosiuk, O. (2005). Prekyba žmonėmis baudžiamojoje teisėje ir teismų praktikoje. *Teisė*, 54.
38. Fedosiuk, O. (2007). Prekybos žmonėmis nusikaltimo normos naujosios redakcijos (2005 m. birželio 23 d.) aiškinimo ir taikymo problemos. *Jurisprudencija*, 8, 98.
39. Gajdučenko, A. A., Slabodčikova, V. V. (2023). Human trafficking: concept and types. NIRS-79 Materialy 79-j naučno - praktičeskoj konferencii studentov. Belorusskij nacional'nyj tehničeskij universitet, Minsk.
40. Gallagher, A. T. (2010). *The International Law of Human Trafficking*. Cambridge: Cambridge university press.
41. Gruodytė, E. (2021). Išnaudojimas priverstiniam darbui. Iš Gruodytė, E. ir Fedosiuk, O. (red.) (2021). *Lietuvos baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. Pirmoji knyga. Vadovėlis*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
42. Guobaitė - Kiršlienė, R. (2016). XI skyrius. Visų formų priverstinio ir privalomojo darbo draudimas. Iš autorių kolektyvas. Darbo teisės principai ir jų taikymas Lietuvos teismų praktikoje. Mykolo Romerio universitetas.
43. Healey, J. (2012). *Human trafficking and slavery*. Spinney Press.
44. Janušauskienė, D. (2014). *Prekyba žmonėmis priverstiniam darbui ir darbuotojų išnaudojimui užsienyje: lietuvių migrantų patirtis*. Vilnius: Justitia.
45. Karalienė, I. (2019). Ar darbas ypatingai išnaudojančiomis sąlygomis užtraukia baudžiamąją atsakomybę Lietuvoje? *Teisės apžvalga*, 1, 19.
46. Lee, M. (2007). *Human Trafficking*. Willan publishing.
47. Lireza, L. (2023). Prohibition of forced labour. The albanian case. *Revue européenne du droit social*, 2.
48. Mokymų medžiaga projekte „Improving victim support during criminal proceedings: anti-trafficking training for criminal justice system“ (2015). Anti - Trafficking Training for Criminal Justice System, Talinas.
49. Nikartas, S. (2009). Prekybos vaikais nusikaltimo teisinė samprata. *Teisės problemos*, 2, 64.

50. Pavilonis, V. ir kt. (2003). *Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Trečiasis pataisytas ir papildytas leidimas*. Vilnius: Eugrimas.
51. Perkumienė, D. et al. (2023). Human trafficking as a crime against human freedom. *Humanities Studies*. 14, 91.
52. Piesliakas, V. (2009). *Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga. Baudžiamasis įstatymas ir baudžiamosios atsakomybės pagrindai*. Vilnius: Justitia.
53. Prapiestis et al. (2004). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis*. Vilnius: Teisinės informacijos centras.
54. *Prekyba žmonėmis ir jos prevencija. Mokymams skirta medžiaga* (2018). Vidaus reikalų ministerija.
55. Roberts, C. M. (2024). From Forced to Free Labor. *The Penn State Journal of Law & International Affairs*, 12, 2.
56. Rotaru, M. (2024) Modern slavery and trafficking in human beings. *Theoretical and practical aspects. Revista de Științe Penale a Academiei de Poliție „Alexandru Ioan Cuza”*, 2.
57. Ruef, M. (2024). *Slavery and Emancipation*. Department of Sociology Duke University, Durham.
58. Salazar, R. et al. (2012). What Is Human Trafficking? A Review Essay. *Journal of Women in Culture and Society*, 37, 4.
59. Sharman, J. C. and Zarakol, A. (2024). Global Slavery in the Making of States and International Orders. *American Political Science Review*, 118, 2.
60. Smolak, A. (2013). White Slavery, Whorehouse Riots, Venereal Disease, and Saving Women: Historical Context of Prostitution Interventions and Harm Reduction in New York City during the Progressive Era. *Work Public Health*, 28, 5.
61. Stoyanov, V. (2014). Article 4 of the ECHR and the obligation of criminalising slavery, servitude, forced labour and human trafficking. *Cambridge Journal of International and Comparative Law* Vol. 3, Iss. 2.
62. Střítecký, V. et al. (2013). *Developments in trafficking in human beings for the purpose of labour exploitation and forced labour*.
63. Sulaymanov, O. and Rasu, J. (2021). Abolition Of Forced Labour: Case Of Uzbekistan. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 12, 4.
64. Šukytė, J. (2013). Neatsargios kaltės numatymo nusikalstamų veikų sudėtyse problemos. *Socialinių mokslų studijos*, Nr. 5 (2).
65. Švedas, G. et al. (2019). *Lietuvos baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. 1 knyga*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

66. Tiažkijus, V. (2005). *Darbo teisė: teorija ir praktika. I tomas*. Vilnius: Justitia.
67. Urbelionytė, A. (2012). Europos Sąjungos teisinio prekybos žmonėmis reglamentavimo pokyčiai priėmus direktyvą 2011/36/ES. *Socialinių mokslų studijos*, 4, 3.
68. Usman, M. (2020). Human Trafficking: History and the Recent Development. *International Journal of Academic Research in Public Policy and Governance*, 7, 1.
69. Veršekys, P. (2012). Nusikalstamos veikos sudėties požymio samprata ir ją lemiantys veiksniai. *Teisė*, Nr. 82.
70. Wolker, T. K. L. R. and Hunt, G. (2009). Understanding human trafficking in the United States. *Trauma, Violence, & Abuse*, 10, 1.

Teismų praktika:

71. European Court of Human Rights judgment of 7 January 2010 in the case Rantsev v. Cyprus and Russia [ECHR]. Application no. 25965/04. [interaktyvus] Prieiga per internetą: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-96549%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-96549%22]}) [žiūrėta 2025 m. sausio 15 d.].
72. European Court of Human Rights judgment of 23 November 1983 in the case Van der Mussele v. Belgium [ECHR]. Application no. 8919/80. [interaktyvus] Prieiga per internetą: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57591%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57591%22]}).
73. European Court of Human Rights judgment of 17 January 2017 in the case J. and others v. Austria [ECHR]. Application no. 58216/12. [interaktyvus] Prieiga per internetą: [https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22itemid%22:\[%22001-170388%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22itemid%22:[%22001-170388%22]}).
74. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2004 m. gruodžio 30 d. nutarimas Nr. 49 Dėl teismų praktikos išžaginimo ir seksualinio prievartavimo baudžiamosiose bylose. *Teismų praktika*, Nr. 49.
75. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2005 m. birželio 23 d. nutarimas Nr. 52 Dėl teismų praktikos vagystės ir plėšimo baudžiamosiose bylose. *Teismų praktika*, Nr. 23.
76. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. sausio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-9/2009.
77. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. balandžio 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-170/2011.
78. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. vasario 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-8-1073/2020.
79. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. sausio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-43-942/2016.

80. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. lapkričio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-344-942/2016.
81. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. lapkričio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-288-648/2018.
82. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. vasario 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-13-719/2020.
83. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. sausio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-73-511/2021.
84. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. sausio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-42-628/2021.
85. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. lapkričio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-104-719/2021.
86. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. kovo 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-57-788/2022.
87. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. birželio 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-165-976/2022.
88. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. sausio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-78-1073/2023.
89. 2024 m. lapkričio 21 d. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos baudžiamosiose bylose dėl prekybos žmonėmis (BK 147 straipsnis), išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms (BK 147 (1) straipsnis), naudojimosi asmens priverstiniu darbu ar paslaugomis (BK 147 (2) straipsnis) (BK XX skyrius) apžvalga Nr. AB-61-1. Teismų praktika, Nr. 61.
90. Lietuvos apeliacinio teismo 2017 m. rugpjūčio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-256-495/2017.
91. Lietuvos apeliacinio teismo 2019 m. gruodžio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-110-318/2019.
92. Lietuvos apeliacinio teismo 2020 m. birželio 22 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-218-870/2020.
93. Lietuvos apeliacinio teismo 2021 m. birželio 1 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-49-487/2021.
94. Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. gegužės 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-21-626/2023.
95. Kauno apygardos teismo 2020 m. kovo 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1-13-238/2020.

96. Kauno apygardos teismo 2020 m. gruodžio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1-12-966/2019.
97. Klaipėdos apygardos teismo 2024 m. kovo 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1-12-606/2024.
98. Panevėžio apygardos teismo 2018 m. balandžio 23 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-7-768/2018.
99. Panevėžio apygardos teismo 2021 m. lapkričio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1-9-491/2021.
100. Panevėžio apygardos teismo 2024 m. gruodžio 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1-78-531/2024.
101. Klaipėdos apygardos teismo 2017 m. rugpjūčio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1-110-225/2017.
102. Šiaulių apygardos teismo 2019 m. lapkričio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1-13-744/2019.
103. Šiaulių apygardos teismo 2022 m. rugpjūčio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1-16-519/2022.
104. Kauno apylinkės teismo 2021 m. sausio 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1-456-814/2021.
105. 2017 - 2024 m. baudžiamosios bylos pagal kategoriją išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms (BK 147-1 str.). Liteko. [interaktyvus] Prieiga per internetą: <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/detalipaieska.aspx?detali=&bnr=&byloseilesnr=&procesinisnr=&eilnr=False&tid=&trid=&br=&dr=&nuo=&iki=&teis=&tk=&bb=0&rakt=&txt=&kat=10947&term=&ikir=False>.

Kiti šaltiniai:

106. 2017 m. duomenys apie nusikalstamas veikas, padarytas Lietuvos Respublikoje (Forma_1G). Informatikos ir ryšių departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos. [interaktyvus] Prieiga per internetą: https://ird.lt/lt/reports/view_item_datasource?id=6804&datasource=19395 [žiūrėta 2025 m. kovo 11 d.].
107. 2018 m. duomenys apie nusikalstamas veikas, padarytas Lietuvos Respublikoje (Forma_1G). Informatikos ir ryšių departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos. [interaktyvus] Prieiga per internetą: https://ird.lt/lt/reports/view_item_datasource?id=7648&datasource=31297 [žiūrėta 2025 m. kovo 11 d.].

108. 2019 m. duomenys apie nusikalstamas veikas, padarytas Lietuvos Respublikoje (Forma_1G). Informatikos ir ryšių departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos. [interaktyvus] Prieiga per internetą: https://ird.lt/lt/reports/view_item_datasource?id=10256&datasource=78701 [žiūrėta 2025 m. kovo 11 d.].
109. 2020 m. duomenys apie nusikalstamas veikas, padarytas Lietuvos Respublikoje (Forma_1G). Informatikos ir ryšių departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos. [interaktyvus] Prieiga per internetą: https://ird.lt/lt/reports/view_item_datasource?id=8933&datasource=55390 [žiūrėta 2025 m. kovo 11 d.].
110. 2021 m. duomenys apie nusikalstamas veikas, padarytas Lietuvos Respublikoje (Forma_1G). Informatikos ir ryšių departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos. [interaktyvus] Prieiga per internetą: https://ird.lt/lt/reports/view_item_datasource?id=10377&datasource=81105 [žiūrėta 2025 m. kovo 11 d.].
111. 2022 m. duomenys apie nusikalstamas veikas, padarytas Lietuvos Respublikoje (Forma_1G). Informatikos ir ryšių departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos. [interaktyvus] Prieiga per internetą: https://ird.lt/lt/reports/view_item_datasource?id=10496&datasource=83703 [žiūrėta 2025 m. kovo 11 d.].
112. 2022 metų kovos su prekyba žmonėmis situacijos Lietuvoje apžvalga (2023). Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija. Vilnius. [interaktyvus] Prieiga per internetą: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Viesasis_saugumas/Prekyba_zmonemis/PRANESEJO%20ATASKAITA_final.pdf. [žiūrėta 2025 m. kovo 10 d.].
113. 2023 m. duomenys apie nusikalstamas veikas, padarytas Lietuvos Respublikoje (Forma_1G). Informatikos ir ryšių departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos. [interaktyvus] Prieiga per internetą: https://ird.lt/lt/reports/view_item_datasource?id=10868&datasource=91914 [žiūrėta 2025 m. kovo 11 d.].
114. 2023 metų kovos su prekyba žmonėmis situacijos Lietuvoje apžvalga (2024). Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija. Vilnius. [interaktyvus] Prieiga per internetą: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://vrm.lrv.lt/media/viesa/saugykla/2024/5/P92qv6zxmPU.pdf [žiūrėta 2025 m. kovo 10 d.].

115. 2024 m. duomenys apie nusikalstamas veikas, padarytas Lietuvos Respublikoje (Forma_1G). Informatikos ir ryšių departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos. [interaktyvus] Prieiga per internetą: https://ird.lt/lt/reports/view_item_datasource?id=11372&datasource=102490 [žiūrėta 2025 m. kovo 11 d.].
116. Annual profits from forced labour amount to US\$ 236 billion, ILO report finds, International Labor Organization (2024). 19 March. [interaktyvus] Prieiga per internetą: <https://www.ilo.org/resource/news/annual-profits-forced-labour-amount-us-236-billion-ilo-report-finds> [žiūrėta 2025 m. sausio 20 d.].
117. Belaid, L. et al. (2024). Factors Influencing Domestic Human Trafficking in Africa: Protocol for a Scoping Review. January 15. [interaktyvus] Prieiga per internetą: <https://www.researchprotocols.org/2024/1/e56392> [žiūrėta 2025 m. sausio 5 d.].
118. Caldeira, A. (2024). Portuguese Slave Trade. 30 January 2. Oxford Research Encyclopedia of African History. [interaktyvus] Prieiga per internetą: <https://novaresearch.unl.pt/en/publications/the-portuguese-slave-trade> [žiūrėta 2025 m. sausio 5 d.].
119. Dehumanization – enslaved people (2020). [interaktyvus] Prieiga per internetą: <https://njsbf.org/wp-content/uploads/2020/10/Unit-Two-Whole-Unit.pdf> [žiūrėta 2025 m. sausio 5 d.].
120. Europiečių kolonizacija - įdomiausi faktai. [interaktyvus] Prieiga per internetą: <https://idomu.lt/istorija/europieciu-kolonizacija-idomiausi-faktai> [žiūrėta 2025 m. sausio 5 d.].
121. Forced labour (2023). International Trade Union Confederation. Prieiga per internetą: https://www.ituc-csi.org/IMG/pdf/guide_forced_labour_EN.pdf [žiūrėta 2025 m. kovo 11 d.].
122. Forced labour. Why it is an issue for employers (2010). International organisation of employers. September. [interaktyvus] Prieiga per internetą: chrome-extension://efaidnbmninnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.ioe-emp.org/fileadmin/ioe_documents/publications/Policy%20Areas/forced_labour/EN/(2012-09)%20Forced%20Labour%20Why%20it%20is%20an%20issue%20for%20Employers%20IOE%20Guide.pdf [žiūrėta 2025 m. sausio 11 d.].
123. Frey, D. F. and Fletcher, C. (2015). Protocol to ILO Convention No. 29: A Step Forward for International Labour Standard. *Human Rights Brief*, May 31. [interaktyvus] Prieiga per internetą: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2612932 [žiūrėta 2025 m. sausio 8 d.].

124. Gates, H. L. (2025). How Many Slaves Landed in the US? [interaktyvus] Prieiga per internetą: <https://www.pbs.org/wnet/african-americans-many-rivers-to-cross/history/how-many-slaves-landed-in-the-us> [žiūrėta 2025 m. sausio 12 d.].
125. Getz, T. (2025). Why Was Slavery Abolished?: Three Theories. [interaktyvus] Prieiga per internetą: <https://www.oerproject.com/-/media/WHP/PDF/Unit4/WHP-1750-4-2-4-Read--Why-Was-Slavery-Abolished-Three-Theories-730L.ashx> [žiūrėta 2025 m. sausio 11 d.].
126. Giovagnoni, B. and Van Schooneveld, A. The History of Human Trafficking. January 25, 2022. [interaktyvus] Prieiga per internetą: <https://theexodusroad.com/history-of-human-trafficking/> [žiūrėta 2025 m. sausio 10 d.].
127. Global estimates of modern slavery: forced labour and forced marriage (2017). Geneva: International Labour Organization and Walk Free Foundation. [interaktyvus] Prieiga per internetą: https://ilo.primo.exlibrisgroup.com/discovery/delivery/41ILO_INST:41ILO_V2/124864973 [žiūrėta 2025 m. kovo 11 d.].
128. Global Report on Trafficking in Persons (2024). United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). Vienna. [interaktyvus] Prieiga per internetą: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/glotip/2024/GLOTIP2024_BOOK.pdf [žiūrėta 2025 m. sausio 20 d.].
129. Gutauskas, A. (2015). Išnaudojimas priverstiniam darbu ar paslaugoms (BK 147 (1) straipsnis) kaip prekybos žmonėmis forma. Iš Švedas, G. (red.) *Šiuolaikinės baudžiamosios teisės tendencijos*. Vilnius: Vilniaus Universitetas.
130. Gutauskas, A. (2020). Prekyba žmonėmis: dominuoja seksualinis išnaudojimas, daugės priverstinių santuokų. *Spectrum*, [interaktyvus] Prieiga per internetą: <https://naujienos.vu.lt/prekyba-zmonemis-dominuoja-seksualinis-isnaudojimas-dauges-priverstiniu-santuoku/> [žiūrėta 2025 m. sausio 29 d.].
131. Gutauskas, A. (2016). Diagnozė – šiuolaikinė vergovė: ar įmanoma ją sustabdyti? Vyraujančios teismų praktikos tendencijos. *Jurisprudencija*, 23, 2.
132. Jokinen, A. et al. (2015). *Gairės savivaldybėms. Kovos su prekyba žmonėmis stiprinimas savivaldybėse*. Baltijos jūros valstybių taryba. [interaktyvus] Prieiga per internetą: <https://anti-trafficking.lt/wp-content/uploads/2023/11/Gaires-savivaldybems.-Kovos-su-prekyba-zmonemis-stiprinimas-savivaldybese.pdf> [žiūrėta 2025 m. sausio 10 d.].
133. Las, N. (2021). White Slavery. June 23. [interaktyvus] Prieiga per internetą: <https://jwa.org/encyclopedia/article/white-slavery> [žiūrėta 2025 m. sausio 16 d.].

134. Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto 2005 m. birželio 15 d. išvada dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 48, 60, 145, 147, 157, 212, 213, 214, 215, 226, 249, 251, 252, 256, 267, 270, 272, 274, 280 straipsnių ir priedo pakeitimo ir papildymo bei Kodekso papildymo 147(1), 199(1), 199(2), 267(1), 270(1) ir 308(1) straipsniais įstatymo projekto (XP-418). [interaktyvus] Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/rs/legalact/TAK/TAIS.257844/> [žiūrėta 2025 m. sausio 20 d.].
135. Lietuvių kalbos žodynas (2018). Lietuvių kalbos institutas. [interaktyvus] Prieiga per internetą: <http://www.lkz.lt/?zodis=naudoti&id=20010120000> [žiūrėta 2025 m. balandžio 1 d.].
136. Pliley, J. (2015). From white slavery to sex trafficking. [interaktyvus] Prieiga per internetą: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgicfindmkaj/https://glc.yale.edu/sites/default/files/pdf/syllabus-white_slavery_to_sex_trafficking.pdf [žiūrėta 2025 m. sausio 25 d.].
137. Punam, S. and Sharma, S. (2018). Human Trafficking: Causes and implications. [interaktyvus] Prieiga per internetą: https://www.researchgate.net/publication/338457522_Human_Trafficking_Causes_and_implications [žiūrėta 2025 m. sausio 5 d.].
138. Shahinian, G. (2008). Report of the Special Rapporteur on Contemporary Forms of Slavery, Including Its Causes and Consequences. [interaktyvus] Prieiga per internetą: <https://www.refworld.org/reference/themreport/unhrc/2008/en/61876> [žiūrėta 2025 m. sausio 5 d.].
139. Slavery in history (2018). 28th November. History, Society & Culture. [interaktyvus] Prieiga per internetą: <https://thehistorypress.co.uk/article/slavery-in-history/> [žiūrėta 2025 m. sausio 5 d.].
140. Stopping forced labour: global report under the follow - up to the ILO Declaration on fundamental principles and rights at work. Report of the Director - General (2001). International labour conference 89th session report I (B). International labour office. Geneva. [interaktyvus] Prieiga per internetą: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgicfindmkaj/https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/%40dgreports/%40dcomm/%40publ/documents/publication/wcms_publ_9221119483_en.pdf [žiūrėta 2025 m. sausio 5 d.].
141. Tomkus, P. (2024). Afrikos istorija. Visuotinė lietuvių enciklopedija. [interaktyvus] Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/afrikos-istorija/> [žiūrėta 2025 m. sausio 17 d.].

142. What is domestic slavery? (2025) [interaktyvus] Prieiga per internetą: <https://www.antislavery.org/slavery-today/domestic-work-and-slavery/> [žiūrėta 2025 m. sausio 12 d.].

SANTRAUKA

Išnaudojimas priverstiniam darbui kaip prekybos žmonėmis rūšis

Dominyka Burneikaitė

Magistro darbe, nagrinėjant reikšmingus teisės aktus, mokslininkų padarytas išvadas doktrinoje ir teismų praktikoje pateiktus išaiškinimus, analizuojami išnaudojimo priverstiniam darbui kaip prekybos žmonėmis nusikaltimo rūšies teoriniai ir praktiniai ypatumai. Darbe atliekama išsami ir sisteminė išnaudojimo priverstiniam darbui kaip prekybos žmonėmis rūšies analizė Lietuvos baudžiamojoje teisėje. Tema atskleidžiama nagrinėjant išnaudojimo priverstiniam darbui kaip prekybos žmonėmis rūšies sampratą, šios nusikalstamos veikos, teisinio reglamentavimo raidą BK, atskleidžiant pagrindinę BK 147 (1) str. įtvirtinto nusikaltimo sudėtį bei jį kvalifikuojančius požymius, atribojant šią nusikalstamą veiką nuo kitų panašių nusikalstamų veikų.

Atliktas tyrimas atskleidė, kad išnaudojimo priverstiniam darbui ir paslaugoms nusikalstamos veikos raida yra glaudžiai susijusi su tarptautinių įsipareigojimų vykdymu ir poreikiu veiksmingiau kovoti su šiuo reiškiniu. Ši nusikalstama veika apima platų padarymo būdų spektrą, pasireiškiantį įvairiais alternatyviais, piktavališkais, būtinai palenkiančiais (visiškai ar dalinai) nukentėjusiojo valią, kaltininko veiksmais. Privalu panaudoti bent vieną valios palenkimo būdą. Remiantis teismų praktika dažniausiai panaudojama apgaulė ir pasinaudojimas nukentėjusiojo pažeidžiamumu. Dažniausiai nukentėjusieji yra socialiai pažeidžiami vyrai. Išnaudojant priverstiniam darbui bendrininkai atlieka verbavimo, gabenimo, išnaudojimo darbui ir kontroliavimo vaidmenis. Visi jie – bendravykdytojai. Priežastinis ryšys egzistuoja tuomet, kai bendrininkas, suvokia, kad atlieka savo vaidmenį, nusikaltime, kuriame siekiama išnaudoti žmogų priverstiniam darbui. 2017 - 2024 m. teismų praktikoje dar nebuvo nė vieno atvejo, kad už šią nusikalstamą veiką baudžiamoji atsakomybė būtų taikoma juridiniam asmeniui. Šios nusikalstamos veikos atveju *mens rea* privalo būti neabejotinai įrodytas. Teismai ne visuomet atriboja kvalifikuojančius požymius, t. y. ar žmogus buvo išnaudojamas vergovės, ar kitomis nežmoniškomis sąlygomis. BK 147 str. ir BK 147 (1) str. galima atriboti per nusikaltimo objektą, nusikalstamus veiksmus, ir nukentėjusįjį. BK 147 (1) str. ir BK 147(2) str. atribojamas per objektyvųjį požymį – padarytą veiką.

SUMMARY

Exploitation for forced labour as a form of trafficking in human beings

Dominyka Burneikaitė

The Master's thesis analyses the theoretical and practical peculiarities of exploitation for forced labour as a type of trafficking in human beings offence by examining the relevant legislation, the findings of scholars in doctrine and the interpretations in case law. The work provides a comprehensive and systematic analysis of exploitation for forced labour as a type of trafficking in human beings in Lithuanian criminal law. The topic is reopened by examining the concept of exploitation for forced labour as a type of trafficking in human beings, the development of this criminal offence, the legal regulation in the CC, the basic composition of the offence under Article 147 (1) of the CC, the qualifying features, and the distinction between this criminal offence and other similar criminal offences.

The study reveals that the development of the crime of exploitation for forced labour and services is closely linked to the fulfilment of international obligations and the need to combat this phenomenon more effectively. The offence covers a wide range of perpetrators, with a variety of alternative, malicious acts by the perpetrator that necessarily favour (wholly or partially) the will of the victim. At least one means of bending the will must be used. According to case-law, the most frequent are deception and taking advantage of the vulnerability of the victim. The most common victims are socially vulnerable men. In the case of forced labour, the accomplices play the roles of recruitment, transportation, exploitation and control. They are all accomplices. Causation exists when an accomplice is aware that he is playing a role in a crime aimed at exploiting a person for forced labour. In 2017-2024, there has not been a single case in case law where a legal person has been held criminally liable for this offence. In the case of this offence, the *mens rea* must be proven beyond reasonable doubt. The courts do not always distinguish between the qualifying elements, i.e. whether a person has been exploited in slavery or in other inhuman conditions. The distinction between Article 147 of the CC and Article 147(1) of the CC can be made through the object of the offence, the criminal acts and the victim. The distinction between Article 147(1) CC and Article 147(2) CC can be made through the objective element - the act committed.